

ФАКУЛТЕТ:

ПЕДАГОГИЧЕСКИ

КАТЕДРА:

СОЦИАЛНА ПЕДАГОГИКА

ДИПЛОМНА РАБОТА

ТЕМА:

***СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ
ПРОБЛЕМИ НА ИНТЕГРАЦИЯТА
НА ЗРИТЕЛНО ЗАТРУДНЕНИ ДЕЦА***

ДИПЛОМАНТ:

НАУЧЕН
РЪКОВОДИТЕЛ:

Съдържание

УВОД	3
ГЛАВА I:	
ИНТЕГРАЦИЯ НА ЛИЧНОСТТА В ОБЩЕСТВОТО	7
1.1 Интеграция на зрително затруднените деца в обществото	7
1.2 Интеграция на зрителния инвалид в обществото	12
ГЛАВА II: УЧИЛИЩЕТО И СОЦИАЛНАТА АДАПТАЦИЯ НА ЗРИТЕЛНО ЗАТРУДНЕНОТО ДЕТЕ	17
2.1 Социални фактори за адаптация на зрително затрудненото дете	17
2.2 Психологически фактори за адаптация на зрително затруднените деца	38
2.3 Средства за обучение и рехабилитация	51
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	60
ЛИТЕРАТУРА	62

УВОД

„Едва при създаване и поддържане на нормален живот за всички хора, неговото признаване и приемане като общо задължение на всички хора и страни, ние ще бъдем в състояние да говорим за човечеството като за цивилизовано«

Айнщайн, 1945 г.

Децата със специални педагогически нужди се раждат и живеят в обществото. Те са около нас и сред нас, те са като всички останали, и като такива са закриляни от всички човешки права.

Правото да бъдеш различен означава да бъдеш личност, да бъдеш себе си, да се отличаващ от останалите чрез своята ярка индивидуалност, собствен стил, маниери, начин на живот и интереси. Това е правото на човека да бъде достойна личност.

Правото да бъдеш различен има своя неопценим смисъл и значение при децата с увреждания и възрастните инвалиди. Преди всичко те са като другите, но се отличават чрез своите специфични трудности, начин на развитие и специфика на обучение. Особено важно е за обществото да осъзнае, че те не са виновни за своята съдба. Хелън Келър пише: «Слепотата отделя от нещата, а глухотата – хората от хората». Именно поради факта, че тези деца, поради ред обективни обстоятелства имат правото да бъдат различни, обществото е длъжно да признае това тяхно право и да се стреми в максимална степен да улесни техния начин на живот.

Правото да избираш има не по-малка социална стойност. Само истински свободния човек може да избира. Това означава да избираш къде, как и с кого да живееш, къде да пътуваш, да избираш между много възможности за реализация, между разнообразие от стоки и услуги, получаване на информация и др. Естествено възможностите за избор се определят и от стандарта на живот в дадена страна.

Правото на избор при децата със специални педагогически нужди е в известен смисъл ограничено, но се изразява в изключително важни за тях неща. Още с появата на увреждането, те заедно с родителите си могат да избират: къде и при кого да се лекуват; къде да учат – в специално или в масово училище; да избират различни специални и технически средства; да избират подходящи професии – сравнително не много, но достатъчно.

Правото да бъдеш различен и правото да избираш, са принципната основа, върху която се изгражда съвременния смисъл на основните човешки

права, отнасящи се до децата със специални педагогически нужди и възрастните инвалиди.

Поглеждайки към XIX век, когато демонстрирайки хуманизъм, обществото създава първите закони и различни улеснения за децата с увреждания и към днешно време, установяваме, че в тази област нещата значително са се променили, и то в положителна насока. Днес, почти не се оспорва концепцията за интеграцията, а специалните институции вече се отварят към обществото. Установява се растеж в качеството на живот за децата със специални педагогически нужди.

Понятието «качество на живота» е било използвано от шведски социолози през 1958 година. Според Каджанди (1981 г.), индивид с високо качество на живот е този, който има добри външни условия за живот, добри междуличностни отношения и добър вътрешен психологически статус.

Външните условия обхващат ситуацията на работното място (използване на трудовия потенциал и енергия, удовлетворение, атмосфера на работното място); икономическо състояние (материален стандарт на живот); домашни условия (удобна домашна среда, контакт със съседите, близост до различни служби, магазинна мрежа, обществен транспорт).

Междоличностни отношения са взаимоотношения в семейството, връзката с децата, отношение към родителите, приятелство.

Вътрешният психологически статус е вграждането, енергията, самореализацията, свободата в избора на различни варианти на действие; самоувереност, компетентност, привлекателност, самоприемане (оценяване на собствените си ценности, чувство за вина и срам), сигурност (чувството, че всичко в живота е наред), щастие (особена нагласа, настроение в особени ситуации).

Качеството на живота се обуславя от доброто законодателство; осигурения физически достъп до околната среда; преодоляването на социалните бариери и приемане от обществото; достъпът до информацията и специалните технически средства; и не на последно място по важност, е икономическият фактор.

Доброто законодателство е един обществен и държавен регулатор на качеството на живота.

Важно за децата със специални педагогически нужди е да осъзнават не само своите права, но и своите задължения.

Грижата на държавата и обществото за премахване на физическите и архитектурни бариери в околната среда, за да могат инвалидите да се чувстват максимално свободни и защитени, намира множество проявления: безпрепятствен достъп до обществените сгради и градския транспорт; цветната маркировка на стъпалата, ниските бордюри на кръстовищата, избягването при възможност на разликите в нивата, ясната и контрастна маркировка на пътищата, звуковите светофари и др.

Безспорен е фактът, че нещо, което се прави за децата с увреждания и възрастни инвалиди, не пречи на останалите хора, обратно – то улеснява живота на всички.

Децата със специални педагогически нужди, както и възрастните инвалиди се нуждаят от особени грижи, за да получават необходимата им информация по достъпен за тях начин. Правилното отношение към слепите деца не би имало особен смисъл, ако не се създават и отпечатват брайлови книги и не се създават брайлови библиотеки. У нас такива съществуват, както и фонотеки с говорещи книги, но вече е налице и нуждата от електронни вестници.

Измерение за качеството на живот е и достъпът на децата със специални педагогически нужди и възрастните инвалиди до специални технически средства. Жизненият стандарт в една страна оставя своите последствия и върху икономическото благосъстояние на децата със специални педагогически нужди и възрастните инвалиди.

И на последно място, но първостепенен в настоящия момент фактор, обуславящ качеството на живот на деца със специални педагогически нужди и възрастни инвалиди, е приемането им в обществото и преодоляването на социалните бариери.

Приемане, което неминуемо е свързано с интеграция.

Например, на световния конгрес по обучение на сляпо-глухите през 1991 г. в Оребро, Швеция, е показан филм за успехите в обучението на една сляпо-глуха девойка, която няма горни крайници. Специалистите са я научили да извършва всичко с краката, включително и най-финия грим. Тази девойка се нуждае от обществото, което да я приеме такава, каквато е и от една определена социална структура, в която тя може да възприеме себе си като пълноценна личност.

Принципът на интеграция е един от основните във всяка съвременна образователна система. Обучението на децата със специални педагогически нужди, както никога досега, преживява основната промяна на придвижване от специалното училище към интегрираното обучение. Независимо от своите модели, интегрираното обучение губи своя смисъл, ако не води към цялостна социална интеграция.

Като изхождаме от спецификата на изследвания проблем, за цел на нашето изследване, определихме:

**ДА ПРОУЧИМ ПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ И СОЦИАЛНИ АСПЕКТИ
ПРИ ИНТЕГРАЦИЯТА В ОБЩЕСТВОТО НА ЗРИТЕЛНО ЗА-
ТРУДНЕНИ ДЕЦА.**

ЗАДАЧА НА ИЗСЛЕДВАНЕ:

- 1) Да проучим наша и чужда литература, в която изследваният проблем е обект на анализ от водещи специалисти;
- 2) Да диференцираме психологичните аспекти в интеграцията на зрително затруднените деца;
- 3) Да диференцираме социалните аспекти на интеграцията;

МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ:

Разработваната от нас проблематика ни позволи да използваме следните методи

- анализи на литературните източници;
- сравнително-съпоставителен анализ;
- наблюдение;
- работа с медицински документи.

ХОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО:

- проведе се през учебната 2001-2002 година;
- през този период работихме с научна литература;
- утвърдихме структурата на дипломната работа и окончателно оформихме труда

ГЛАВА I:

ИНТЕГРАЦИЯ НА ЛИЧНОСТТА В ОБЩЕСТВОТО

1.1 ИНТЕГРАЦИЯ НА ЗРИТЕЛНО ЗАТРУДНЕНИТЕ ДЕЦА В ОБЩЕСТВОТО

През XVIII век под влияние на лансираните от Третото съсловие прогресивни идеи, се създават специални училища за деца с различни увреждания. Ръководен от хуманните идеи на френските просветители през 1784 г., Валентин Хаюи открива в Париж първото училище за слепи. Утвърдилите се в продължение на повече от 200 години специалните училища, почти във всички страни на света, натрупаха богат опит и имат своята положителна роля.

Според В. Радулов «Многобройните приноси на специалните училища имат многопосочно значение за развитие на теорията и практиката на обучението на различни групи деца, заемащи неравностойно социално положение в обществото. Първите създатели и вдъхновители на специалните училища, съобразявайки се с тогавашните условия, полагат много добро начало на едно високо хуманно дело, достойно изминавайки своя участък от пътя на цялостното развитие».

Насочвайки своите принципи към развитие на специални институции, без да съзнава, обществото започва да поставя рязка граница между здравите деца и децата с увреждания. Насочва своите грижи към развитие на специални институции, които на практика се оказват затворени общности.

По мнение на Радулов «Периодът на изолация, който бе доминиращ до края на XIX век, помогна по-ясно да се открият някои конкретни недостатъци на специалните училища, валидни и в съвременното обучение на децата със специални педагогически нужди».

Естествено е, първата реакция на родителите при появата на дете с увреждане, е да помислят за неговото бъдеще.

Въпросите, които те си задават са: Как ще учи и какво ще прави когато порасне?

Ако не са получили лекарски съвет за съществуването на специални училища или друга случайна информация за тях, родителите инстинктивно разсъждават върху възможностите за обучение в близкото масово училище. Въпреки съществуващата система за издирване и регистриране, която работи крайно неефективно и днес, специалните училища, остават в повечето случаи неизвестни за много родители.

Идеята за обучение на деца с увреждания в обикновеното училище, започва да занимава специалистите, 50 години след възникването на специални училища. За инициатор на интегрираното обучение се счита големият австроунгарски педагог на зрително затруднените – Йохан Клайн.

През 1849 г. основоположникът на обучението на слепите в САЩ, д-р Самюел Хоу проучва живота на възрастни слепи, живеещи в приют, като ги нарича «жертви на затворения живот». През 1850 г. в един от своите доклади той отправя първата сериозна критика към специалните училища. В 1866 г. в речта си по случай първата копка на сградата на училището за слепи в Ню Йорк, Хоу заявява: «Специалните училища подтискат индивидуалността. Те са неестествени и са против семейството – те са антисоциални. Ние трябва да имаме колкото се може по-малко специални училища».

Първият опит за законодателен текст, свързан с възможностите, слепите деца да учат в масовите училища, е предприет в Шотландия, но за съжаление без никакъв успех. През 1880 г. работещия в Европа известен сляп интелектуалец от САЩ Франсис Кембъл предлага програма за ранно съвместно обучение с виждащите, в Лондонския кралски нормален колеж. През 1896 г. легендарната сляпо-глуха американка Хелън Келър е приета в Кембридж, в девическо училище. На 17.09.1900 г. в Чикаго е интегриран в масово училище първият сляп ученик. В 1904 г. в Чикаго вече има 24 интегрирани слепи деца.

В. Радулов пише: «Началото на интегрираното обучение в Англия се полага от американска учителка от училището за слепи „Паркинс“ Мери Грийн, която през 1901 г. организира 12 млади слепи жени да помагат на 200 интегрирани слепи деца в Лондон. След нейната смърт интегрираното обучение в тази страна прекъсва».

Развитието на интегрираното обучение в неговата родина САЩ не протича гладко. Едва в 1947 г. идеята за интегрирано обучение намира официална законодателна реализация от просветните власти в щата Калифорния.

За по-нататъшното развитие на тази идея допринасят и така наречените два «бума на слепотата» в САЩ.

В. Радулов пише: «Достатъчно нарасналият брой на слепите деца в тази страна не може да бъде обхванат от съществуващите специални училища. Мнозинството родители на ослепелите деца категорично отказват тяхното обучение в специалните училища. Това е още една причина за развитие на интегрираното обучение в Америка към средата на 50-те години.

Консервативна Европа посреща тази идея с твърде големи съмнения и недоверие. В началото на 60-те години световната общественост, професионалистите, родителите, международните организации на и за инвалиди, както и много други хуманитарни институции издигат концепцията за интеграцията.

Съвсем естествено обучението е първата област, която се нуждае от

бързото проникване.

Развитието на интегрираното обучение през следващите десетилетия оформи една качествено нова образователна политика, наречена нормализация и интеграция.

Нормализацията поддържа правото на децата със специални педагогически нужди да живеят в семействата си, като техни нормални членове в условията на естествената им социална среда. От своя страна концепцията за интеграцията е неразривно свързана и се преплита с нормализацията.

Предложената от ООН (1993 г.) дефиниция за интеграцията гласи: «Инвалидите са членове на обществото и имат същите права, като другите хора да останат в техните семейни общности и да получат помощта, от която се нуждаят вътре в обикновената структура на образованието, здравеопазването, труда и социалните услуги».

По мнение на Радулов, интеграцията е един своеобразен феномен между личността и групата. Тя не означава асимилация на личността от групата или на една група от друга, а представлява реално взаимно проникване чрез ненормални отношения.

«Успешната интеграция означава основна промяна в качеството на живота за децата и възрастните инвалиди, в смисъл на тяхното приемане и равноправно участие в живота на обществото като пълноценни негови членове». Според Лубовски (1994 г.) «интеграцията води до добра социална адаптация на личността в нейния бъдещ живот в обществото».

Отрицателните последици от неуспешната интеграция са депривация на личността и стремеж към затворени общности.

Интеграцията, засягаща всички сфери в живота на децата и възрастните инвалиди, може да се раздели на: интеграция в обучението, социална интеграция и професионална интеграция.

Отправна точка към социалната и професионалната интеграция, е интегрираното обучение. Този термин получава най-голямо разпространение, тъй като най-съвременно и точно в педагогически и социалнопсихологически аспект изразява съвместното обучение и взаимодействие между деца със специални педагогически нужди и техните връстници в обикновена класна стая. Много автори използват понятието вливане в общия поток. Пълен еквивалент на интегрираното обучение е терминът «включващо обучение», който поставя ударението върху приемането без каквито и да било ограничения в масовите училища на деца със специални педагогически нужди.

Уоткинс (1972 г.), Лопес (1972 г.) и др. поддържат формулировката свободно обучение, т. е. обучение извън рамките на специалните училища. Терминът отворено обучение, популярен в някои западноевропейски страни, разкрива едностранчиво тази система на обучение, без да отчита социалното

взаимодействие между двете категории ученици, обучаващи се съвместно.

По убеждение на Радулов «интегрираното обучение може да се определи като съвместно обучение на деца със специални педагогически нужди и здрави деца в обикновеното училище чрез квалифицирано подпомагане от специален учител».

Особеностите на интегрираното обучение засягат главно децата със специални педагогически нужди, както и съучениците им в обикновената класна стая. В условията на интегрираното обучение масовото училище поема част от отговорността за обучението на детето със специални педагогически нужди.

Тук не става въпрос просто за преместване от специалното в масовото училище, а активно включване на ученика във всекидневието на обикновения клас. Това обучение не си поставя за цел да адаптира класа от здрави деца към интегрирания ученик, а точно обратно – на детето трябва да му се помогне реално да се адаптира в класа. Ако интегрираното обучение смущава работата на обикновения клас, то загубва всякакъв смисъл и граничи с престъпление. Отговорността за успешно адаптиране е задължение на специалните учители.

Не на последно място интегрираното обучение е истинско партньорство между специалното училище, масовото училище, родителите и обществените институции, които формират неговата солидна обществена база.

Радулов счита, че «интеграцията трябва да бъде много добре подготвена, така както евентуалният провал може да травмира детето не по-малко от неговото увреждане». За да бъде успешна подготовката за интегриране, специалистите трябва много внимателно да проучат въздействието на някои фактори, които имат пряко влияние в подготовката за интеграция:

Възраст. От една страна ранните години са критично важни в познавателното развитие на детето. Ранното стимулиране за опознаване на околния свят, чрез различни рехабилитационни форми, улесняват и ранното интегриране.

Вид на увреждането. Този фактор е свързан с редица специфични особености в обучението, както и с някои социални проблеми.

Тежест на увреждането. По-леките увреждания могат да поставят детето в по-благоприятно положение по отношение на общуването, самостоятелността и справянето с учебните проблеми.

Равнище на общуване. От този фактор зависи взаимодействието с масовия учител и съучениците. Затова е необходимо специалният учител или детето ясно да определят основния начин на общуване в зависимост от спецификата на увреждането.

Самооценка. От нея зависи изграждането в детето на реална представа за себе си, спрямо тази на другите. Тя е свързана и със самоприемане на собственото увреждане.

Академични умения. Равнището на общообразователната подготовка трябва да е на равнището на съучениците в обикновения клас, ако детето ще се обучава по масовите програми.

Качеството на диагностичното оценяване. Без съмнение диагностичните данни ще бъдат много полезни при вземане на решение за интегрирано обучение.

Представа за обучението в обикновеното масово училище. Децата, които ще се интегрират, трябва да получат реална представа за това как учат здравите деца в обикновената класна стая.

Типични индивидуални предимства. В предстоящото интегриране трябва да се имат пред вид някои съществени постижения на детето в определена област, като музика, спорт, изобразително изкуство и др. Те могат да повлияят положително за приемането на детето в обикновения клас.

Откъде се интегрира детето. От специалното училище, дома, социалното заведение, болнично заведение и др.

Осъществяването на интегрираното обучение е неразривно свързано с неговата основна организационна форма. В световната практика съществуват различни възможности за структуриране на ресурсната служба.

Радулов пише: «Натрупаният богат опит в много страни, а така също и нашата скромна десетгодишна практика показват, че ресурсната служба е най-популярната организационна форма за поддържане на интегрираното обучение на регионалното равнище».

Възможностите за нейното организиране са следните:

- към специалните училища;
- към масовото училище;
- в обикновена детска градина;
- в социални и здравни заведения.

Сполучливият избор на определен тип ресурсна служба зависи от географското положение и броя на интегрираните ученици. Ресурсните служби към специалните училища обикновено разполагат с повече и по-квалифициран персонал. Така те могат да покриват по-големи географски райони и, което е най-важно, могат да приемат ролята на ресурсни центрове, координиращи работата на група ресурсни служби.

Най-важната роля в интегрираното обучение играят така наречените ресурсни учители. Без тях, няма интегрирано обучение. Това е нов тип учител, който трябва да има много добре професионална подготовка за работа с определена категория деца. Необходимо е да притежава многофункционални възможности, тъй като трябва да преподава индивидуално или на малки групи специ-

алните учебни програми или компетентно да привлече учители от специалното училище. Този специалист трябва да се интересува и от общообразователната подготовка в обикновеното училище.

Статутът на подобни специалисти се определя и от типа обслужване, което те осъществяват:

- Ресурсни учители – Ако обслужват малка компактна група интегрирани ученици в даден град или определен район от големия град
- Приходящи (пътуващи) учители – Обслужват няколко населени места, където има интегрирани ученици
- Консултанти – В първите стъпки на интегрираното обучение за зрително затруднените деца, този термин се използва като еквивалент на ресурсен учител, но с оформянето на ресурсните центрове, консултантите ще координират и подпомагат работата на ресурсните ученици в даден район.

1.2 ИНТЕГРАЦИЯ НА ЗРИТЕЛНИЯ ИНВАЛИД В ОБЩЕСТВОТО

Един от основните моменти в процеса на приспособяване към зрителното увреждане е зрително затрудненият да осъзнае своята ярка индивидуалност.

Според Ламберт, Уесп и Карлин (1981), приспособяването означава състояние, при което зрително затруднените са оптимално конструктивни, минимално затруднени и неутрализирани от въздействието на тяхната слепота.

Приспособяването към средата е свързано с 4 условия:

- Физическо здраве;
- Самосъзнание и самоувереност;
- Чувство за социален интегритет;
- Икономическа жизнеспособност.

Без съмнение тези 4 условия са свързани помежду си, което още веднъж показва многопосочността на приспособяването и неговата сложна специфика. Според цитираните автори, приспособяването включва два основни процеса: премисляне и действие. Премислянето се изразява в достигане до решение по какъв начин ще живее късно ослепелия човек. Най-общо действието е свързано с планиране на определено поведение и може да се осъществи по два начина:

- Замяна на елементи, т. е. новите ситуации активизират личността и я отклоняват от зрителните проблеми. Примери за това са преместването в нов дом, извършване на важна семейна покупка, предприе-

мане на интересно и приятно пътуване и т. н.

- Обединяване на елементи, където индивидът е изправен пред нови сложни ситуации с влияние на множество елементи от средата. Например: нов начин на придвижване, лошо приспособяване към средата, силни колебания при тежък избор и др.

Една от най-обобщаващите схеми на видовете приспособяване, принадлежи на посочените автори Ламберт, Уести, Карлин (1981). Те разделят приспособяването на «ранно лошо» и «късно лошо».

При «ранно лошото» приспособяване, късно ослепелите са емоционално и интелектуално готови да се приспособят, но още не им са достатъчно ясни целите и перспективите. Те се държат като уморени и изпитват срам и вина спрямо другите. Срамът не е явно демонстриран, но е маскиран с отегчение и обърканост.

При хората, при които се наблюдава «късно лошо» приспособяване е имало обмисляне, но те пропускат възможността да достигнат до адаптиране. Те се отличават с нереални аспирации. В този вид приспособяване се очертават три вида:

- Подчертаване на «късно лошо» приспособяване
- Влошено «късно лошо» приспособяване
- Цинично (брутално) «късно лошо» приспособяване

Късно ослепелият е колеблив към работата, към реалните цели и всичко му изглежда илюзорно. Той подлага всичко на отрицание, продължително умува, като по този начин иска да се защити от тревожността и стреса. Такъв човек обикновено избягва контакти с други слепи.

Голямата значимост на емоционалния аспект на приспособяването, налага да се опитаме да надникнем в една област, която независимо от множеството публикации, остава все още недостатъчно изследвана. С основание можем да говорим за емоционално приспособяване към зрителното увреждане (Волтерс, 1991). Фестингер издига една интересна теория, позната като «Теория за социалното сравняване». Според нея, в трудни ситуации или болестни състояния, хората са склонни да сравняват себе си с другите. Изследванията показват, че контактът на човек с друг, по-зле от него може да се окаже и твърде вреден. Това противоречи на народното схващане «Има и по-зле от мен». Определено може да се каже, че при всички случаи трябва да се върви към общуване със здравите хора, т. е. към интеграция. В подкрепа на това може да се преведе и становището на Тейлър и Объл, които говорят за «вървене нагоре към здрави хора». Денжеманс (1972) подчертава, че за слепите ще бъде полезно да насочат

вниманието си към външния свят (екстраверсия), а не да се затварят към себе си (интроверсия).

Според една популярна теза, станала вече класическа, приспособяването към увреждането също приема 4 фази. Те са:

- шок;
- депресия;
- размисъл;
- завръщане.

Обикновено те се застъпват една с друга и имат различна продължителност.

Фазата на шока е най-кратка по продължителност, но най-драматична и емоционална. Единственото, което могат да предприемат близките, по време на шока, е да се опитват максимално да успокояват пострадалия. Не бива да се говори за рехабилитация и за организации на инвалиди. Шокът може да се застъпи с началото на депресията.

Хората, чието зрение е увредено или напълно изгубено, гледат на себе си като на непълноценни личности. Обхванати от депресията, те се затварят в себе си, нямат желание за общуване и разсъжденията им са насочени само върху отрицателните емоции, свързани с проблемите. Продължителността на депресията е строго индивидуална. Към хората в това състояние се изисква много такт и внимание. И в тази фаза е рано да се говори за рехабилитация и евентуална бъдеща работа. Още по време на депресията се констатира, че постепенно зрително затруднения започва да си задава въпроси и да търси отговори. Това означава, че започва преход към следващата фаза – размисъл.

Пострадалият започва да разсъждава върху своята съдба. Той не се е разделил с надеждата да бъде излекуван, но макар и плахо, започва да насочва мислите си и към своето бъдеще, което за него е все още твърде неясно. В тази фаза, късно ослепелият човек, за първи път се опитва да направи някаква по-реална оценка на ситуацията. Фазата на размисъл е решаваща. Именно това е времето, в което трябва да се намеси специалистът по рехабилитация.

Когато ослепелият се опитва да види своето бъдеще в положителен и конструктивен смисъл, това означава желание за завръщане към нормалния живот. Когато инвалидът по зрение е наясно с конкретните стъпки, които той с помощта на близките си и инструктора по рехабилитация трябва да извърши, можем да почувстваме, че сме направили първата стъпка в новото завръщане на един човек. По-нататък, решаващи са желанието и волята на зрително затруднения и човешката грижа, отговорност и търпение, за да осъществим първите решаващи стъпки.

Нужни са много търпение и тактичност да се обясни, че бягството от проблема няма да го реши, а може да усложни нещата и да увеличи трудностите. Зрителното увреждане е от такъв характер, че не може да бъде прикривано непрекъснато. Човек не може винаги да живее с миналото, колкото и хубаво да е то. Много усилия са нужни, за да се внуши на зрително затруднения, че изходът е в рехабилитацията.

Животът не може да се върне назад, а трябва да видим какво можем да направим в новата ситуация. Преодоляването на последиците от увреждането е неразривно свързано с цялостното приспособяване. Когато човек е здрав той не винаги се замисля какво значи да си инвалид. Хората много рядко си дават сметка за проблемите на лица с дълбоки и трайни увреждания. Всеки уважава ценностната система на обществото и знае народната поговорка «Приятел в нужда се познава». При изгубване на възможността за самостоятелно придвижване, четене и самообслужване, чуждата помощ добива нови измерения. Превеждането през улицата, отстъпването на място в обществения транспорт навежда на нови размисли за човешките взаимоотношения.

Етичните категории придобиват по-разширен смисъл. Инвалидизираният разбира новите необятни измерения на приятелството и помощта, на човешината и обичта. Започва явно разширяване на ценностната система. Това е много положително, защото личността на инвалида се подготвя за нови взаимодействия с другите, които ако бъдат правилно насочвани ще подобрят междуличностните отношения. Човек, който има разширена ценностна система може да осъзнае посоката, в която трябва да върви, за да си помогне. Да помогнем на късно ослепелия човек да осъзнае, че в първите контакти с непознати хора действията физическата страна на неговото увреждане (тъмни очила, евентуално бастун, и други), е важен момент от приспособяването. Този стадий е твърде кратък, при положение, че зрително затруднения, не разкрие потенциала на своята личност. Когато той заговори със служител в банката или в пощата, околните си дават сметка за неговия интелект. Така физическата страна на увреждането се превръща във второстепенна. Ето как незрящия човек парира опитите на някои чиновници да говорят на придружителя вместо на него.

Движенията на виждащия са умели и с лекота, но когато един сляп самостоятелно и лесно се придвижва, той много често предизвиква възхищение от околните. От гледище на виждащите хора самостоятелното придвижване има относителна стойност, но за незрящия тя се трансформира в постоянна, защото се отчитат условията, при която тя се осъществява.

Карането на ски не е никакъв героизъм от гледище на виждащите хора, но когато един скиор с увредено зрение успешно премине по пистата, стойността на този акт многократно нараства. За незрящия това е постоянна стойност. По време на т. нар. параолимпиади, инвалидите не се състезават толкова, за да

постигнат някакви общопризнати световни рекорди, тъй като това за тях е невъзможно. Разбира се, спортната стръв не е изключена, но основната цел е състезаване сам със себе си. Това означава да преодолееш собственото си увреждане. Трансформирането на относителните в постоянни стойности е изключително средство за преодоляване на последиците от увреденото зрение и приспособяване към инвалидността.

В световната практика има случаи на абсолютни постижения, които са неоспорими от всички хора. При Хелън Келър има трансформиране на относителни стойности в постоянни, тъй като тя е владеела много чужди езици, което в състояние на слепоглухота е подвиг. Тя е и най-добрият преводач на немска класическа поезия в американската литература.

Руският математик Понтрягин е един от най-добрите в света със собствен принос в определена област на математиката.

Рей Чарлз е най-яркият представител на вокалния стил «Ритъм енд блус».

Всички те са примери за абсолютни постижения.

ГЛАВА II:

УЧИЛИЩЕТО И СОЦИАЛНАТА АДАПТАЦИЯ НА ЗРИТЕЛНО ЗАТРУДНЕНОТО ДЕТЕ

2.1 СОЦИАЛНИ ФАКТОРИ ЗА АДАПТАЦИЯ НА ЗРИТЕЛНО ЗАТРУДНЕНОТО ДЕТЕ

Инвалидността като проблем на личността, никога не може да бъде приета. Няма човек, който да желае увреждане, за да го постави в групата на инвалидите. Ето защо Сотиров (1988 г.) говори за адаптиране към дефекта и неговото приемане. Това е и един от съществените въпроси на рехабилитация.

Според Денджеманс (1972 г.) по списание «Зари» личността графично може да бъде изобразена като триъгълник, чиято основа представлява унаследените черти на темперамента и характера, с които се ражда. Лявата страна символизира физическите фактори на околната среда, а дясната – обществената среда. Всяка от трите страни на триъгълника може да съдържа причината за слепотата.

ТРИЪГЪЛНИК НА ЛИЧНОСТТА ПО ДЕНДЖЕМАНС (1975 г.)

Увреждането слепота може да се представи като четвърта страна, която в комбинация с другите влияе върху личността на пострадалия. Макар да не създава определен тип личност, слепотата се явява нещо значимо, същността на което е противоречива. Една изключително тежка и драматична травма. Никак не е лесно да се установи как реагират възрастния човек и детето, чието зрение прогресивно намалява към пълна слепота, или внезапно изгубилият зрението си при екстремни обстоятелства. В първия случай съществува възможност за някаква психологическа подготовка, докато при втория това е изключено, тъй като е непредвидимо.

Социалните проблеми на инвалида по зрение в никакъв случай не са по-малко от останалите групи специфични проблеми. Това дава основание да се говори за една дълбока психо-социална криза, при настъпване на зрителната инвалидност.

В много случаи терминът «социална адаптация» се отъждествява със социализацията.

Интеграцията, от своя страна включва тези два взаимно преплитащи се процеса.

Според Андреева (1980 г.), социализацията се свързва с развитието и възпитанието на личността и нейното вграждане в системата на обществените отношения. Въпреки, че няма точна граница, може да се приеме, че социалната адаптация е също процес, който поставя ударени върху подготовката за успешно навлизане в живота на обществото. Според Литвак (1985 г.), тя е установяване или възстановяване на социалните връзки. Ето защо за един човек не се казва, че е социално адаптиран, което предполага една по-висока степен.

Семейството и училищните години се включват в ранния етап на социализацията.

Основен момент в тази комплицирана житейска ситуация е родителите да приемат своето увредено дете такова, каквото е и да се отнасят към него като към напълно нормално дете с много внимание, обич и търпение. Да разберат, че щастието на детето и формирането му като личност зависи от режима на отглеждане и възпитание и отношението му към живота, което ще формират самите те, а не неговите физически дефекти. За родителите е важно да знаят, че основни моменти във възпитанието на зрително затруднените деца са:

-отделяне на нужното, а не отделяне на цялото внимание, за да не се превърне то в малък «терорист» спрямо останалите;

- справедливост към останалите членове на семейството, допълнителни грижи за развитие на уменията и навиците, които детето не може да усвои чрез подражание поради липса на зрение.

Това са основни моменти в работата на учителя-консултант по ранно въздействие. Целият този процес протича постепенно, информацията се поднася много деликатно в разговори между специалиста и родителите на посещаваните деца.

Работата с по-големите включва комуникиране и изграждане на полезни умения: двигателни, говорни и хранене. Уеднаквените изисквания на учителя-консултант по ранно въздействие, педагога и рехабилитатора, водят до добри резултати.

С три годишни напълно незрящи деца се цели постигане на: вдигане на главата по посока на звука, когато са легнали по корем, сграбчване на поднесен им предмет издаващ звук, обръщане на главата по посока на шума, свикване с

обстановката и шумовете в различните помещения на дома, приемане храна с лъжица и течности с чаша, опипване частите на тялото, за да свикват с него и да усетят движението им, установяване на контакти и с други, освен членовете на семейството, да седят седнали и да се изправят с помощ от седнало положение, и да правят крачки без да се страхуват, да повтарят звуци и срички и да реагират на различно ритмична музика.

За постигането на успехи значителен е приносът на родителите, които с разбиране и отговорност се отнасят към обучението и изпълняват дадените им указания.

Семейството, като отделна структурна единица е органично свързано с цялостния живот на обществото, затова особено важно е оказването на помощ и съдействие на родителите на зрително затруднените деца. Семейството като трайна общност има свой дял в материалното, социално и културно задоволяване на всички потребности и с това допринася по много специфичен начин за развитието на личността на всеки един от членовете му. Добрите социални предпоставки трябва да изиграят ролята си при развитието и запазването на хармонията в самото семейство.

Задачите, които стоят пред родителската консултация са:

- Оказване на въздействие за изграждане на здрава семейна атмосфера, както и на положителни отношения между родители и деца;
- Запознаване на родителите с особеностите в развитието на зрително затруднените деца и изискванията за всяка възраст;
- Изграждане на последователно отношение на родителите към зрително затрудненото дете за предотвратяване на разглезването му;
- Даване на основни познания за двигателната и сетивната двйност, развитие на всяко сляпо дете;
- Даване указания за целенасочено стимулиране на игровата дейност на детето при изучаване на специфични материали;
- Информирание на родителите за специална литература и помощни средства за слепи и слабовиждащи;
- Запознаване с учебните съоръжения, както и със специални инструкции за профилактична рехабилитация;
- Насърчаване на интеграцията на зрително затруднените деца в групи от нормално виждащи, както и в детски ясли и градини, в близост от местоживеенето на детето;
- Даване съвети на родителите по правни въпроси.

Опитният тифлопедагог координира централно работата с родителите.

Важен компонент от работата на родителската консултация са курсовете и семинари за родители, както и съвместните курсове за родители и деца.

При посещенията на такива курсове, родителите печелят в много отношения, според Рут Меркел [18, с. 28] те получават общи и индивидуални указания, могат да разкажат личните си проблеми, да задават въпроси и обменят опита си с останалите родители. Те имат възможност да наблюдават равнището на развитие и да оценят постиженията на детето си в групата от други деца. Едновременно с това тифлопедагозите демонстрират модерни методи и възможности за занимания, които могат да се използват от родителите при възпитанието в семейството. Задача на родителската консултация е и запознаване на обществеността с особеното положение на зрително затруднените деца и възможностите за поощряването им. Реализирането и се осъществява в многобройните публикации, в информации по различни поводи по радиото, телевизията, киното и местната преса. Освен описаните разисквания, в последно време ударение се поставя и върху социалната адаптация на слепите и слабовиждащи деца в условията на детската градина.

Според Иванка Славкова [34, с. 32], важно условие на разглеждания въпрос е къде и от кого е гледано детето – в семейството, в детско или болнично заведение. Кой от близките се е грижил – родителите или бабата и дядото. Съобразно това децата биват разделени по обективно изходен критерий, място на отглеждане – на две групи:

- гледани от дядо и баба;
- гледани от родителите;
- гледани в специални детски домове или болнични заведения.

Първата група деца се характеризира с това, че са плачливи, разстроени, резки, самобичуващи се, агресивни спрямо другарчетата си и персонала, при това със съвсем елементарни навици за самообслужване и ориентация. Не влизат в контакт, захвърлят всичко, което им се подаде.

Втората група, отглеждани изцяло от родителите си, приличат напълно на първата, но с още по изявена плачливост, затвореност и необщителност. Непрекъснато питат кога ще дойдат да ги вземат, без навици за самообслужване и задръжки. И двете групи тежко преживяват промените в своя живот. Мъчителна и дълга им се вижда раздялата с родителите, откъсването от тях. По наблюдение на И. Славкова на децата в условно взетите групи, основният критерий е степен на увреденост.

В първите дни напълно слепите проявяват слаби признаци на взаимодействие, а частично виждащите и местни деца влизат в разговор, но в началото са нервни и стоят в очакване на вратата. Постепенно се затварят в себе си без външна реакция, отклоняват предложенията за игра, странят от другарчетата си, досаждат на учителката с въпроси – кога ще бъдат взети.

На новоприетите се дава възможност за отдых и отпускане. Новоприетите

местни деца имат привилегията да престоят в първите дни до обяд и да нощуват в къщи. Родителите да прекарват часове в градината. Към децата отвън се удвояват грижите, за да се замести майчината ласка. По отношение на взаимоотношенията на възрастни и деца се налагат инструктажи, обмяна на опит, корекция и други. За установяване на по-бърз и лек контакт по време на първоначалното адаптиране не се сменя персонала. В това отношение значителна се оказва помоща на самостоятелните и добре ориентиращите се деца. Становище на И. Славкова е, че при търсенето и избирането на другарче, подчертано влияние оказва еднаквата степен на зрително нарушение.

Затрудненията, които усложняват контактите между децата и с персонала са:

- липсата на навици за самообслужване и ориентация;
- липсата на умения да общуват с възрастни и връстници;
- неустойчивото психическо развитие.

Родителската състрадателност и страха от упреци на другите не създава добри възможности за естествено общуване на слепите и слабовиждащите деца. Трудно се превъзмогва затвореността на децата, нежеланието да контактуват едно с друго. Могат дълго да се въртят, търкалят или поклащат без да потърсят другарчетата си. Ако движейки се, открият някого, те бързо се нахвърлят да се борят, захапват или отнемат играчката.

За да се отклони новопостъпващото дете от мисли за родителите и се изведе от състояние на отпуснатост, безпомощност и безразличие към всичко, което го заобикаля, помага внасянето на разнообразие в средата. Ангажира се при утвърдени признаци от запознаването до идентифицирано влизане на учителката, лелята или друг човек. Внасят се кукли – герои, играчки, които се придружават с емоционални, словесни описания:

- По какво познахте, че това е дългоухия Зайко?
- Ще познаете ли приказката, която ще чуете?

Реакциите на децата в подобни случаи са различни, но обикновено в игрова ситуация стават по-оживени и контактни. Слабовиждащите се доближават, взират се и се радват, а останалите протягат ръце и допират нос.

Провеждането на експериментални ситуации и обследване на играчка, съвместна игра с един партньор, съвместно разглеждане на снимки или книжки, разговор по лични теми, беседите, посещенията на куклени пиеси, инсценировки, драматизациите в групите на виждащите, празнуването на рождените дни и др., оказват много голямо въздействие за съсредоточаване в процеса на общуването и премахването на вредните прояви на блайндизъм.

Небходима е много упорита работа, за да започне играчката да

задоволява социалната потребност от общуването, да поставя детето в активна връзка с околната среда, като го прави участник, чрез манипулациите, които извършва – да прегърне и погали куклата, да я съблече, облече, нахрани и др. Тези операции се пренасят в индивидуалната работа с всяко дете при изграждането на навици.

Упорита, но по-малко успешна е работата с деца, които наред със зрителния дефект имат временни задръжки. Тези деца много бързо и по-лесно се адаптират. Плачът, отказът от храна и сън са прояви само през първата и втората седмица. Много по-трудно е, че не се поддават на контакт, не възприемат предметите, с които се запознават, не осмислят обкръжаващата ги среда. Най-активна е работата, когато са сред природата. «Ограничавани от някои предубеждения за обратния ефект при съвместна дейност на незрящите със зрящи деца», пише И. Славкова [34, с. 35], «действувахме по-предпазливо».

Заедно с всички програмни изисквания в специалното детско заведение за зрително затруднени е нужно да се засили ударението върху работата за придобиване на социален опит с оглед успешното адаптиране към училището.

Заедно с усъвършенстването на организацията за издирването на слепите и слабовиждащите деца е полезно засилването на практическата работа с родителите, за да осъзнаят по-добре своята социална роля.

Взаимодействието на зрително затруднените деца помежду им, с персонала, с родителите и другите виждащи хора се подобрява с подходящо планирано, комплексно въздействие в игрови и учебни ситуации.

Съществуването на специални групи към детската градина за виждащи е оправдано, тъй като са налице условия за по-естествени контакти с виждащите.

Въвеждането на едно зрително затруднено дете в масовата детска градина има огромно значение за социализацията на неговата личност. Първата година в масовата детска градина се посвещава на придобиването на навици за самообслужване – обличане, събличане, измиване на ръцете със сапун и др. Непрекъснато обяснение, повторение, търпение, съпровождат извършването на тези действия. Много е ценна помощта на останалите деца за ориентацията в пространственото разположение на предметите – легла, маси, столчета, препятствия и др. Ресурсният учител със своята компетентна помощ улеснява формирането представата за частите на тялото и разположението им във връзки с предметите от средата, ориентирането в ляво дясно горе-долу, напред-назад. Професионалните му съвети и предложената от него специализирана литература помагат за добрите резултати при възпитанието и обучението на незрящото дете. До навършване на шестгодишна възраст децата си съставят представа за обем, форма и количество. Изграждането на представа за големина се започва със сравнение на два обекта, две топки, две кукли и т. н. Например на масата се поставят толкова чашки, колкото чинийки има там. Постепенно

броят на предметите се увеличава, като те се отброяват и по количество. По-късно усвояването на броенето се осъществява чрез броене на звуци – колко пъти се пляска с ръце, чука по масата и т. н.

За незрящото дете и останалите от групата основно средство за пълноценно развитие е речевото общуване. В началото се използват звукоподражания, придружени с подвижни игри. До края на периода незрящото дете свободно прави разказ по преживяно - емоционален и граматически правилно построен. Заедно с останалите незрящото дете участва в провежданите наблюдения на живата и нежива природа, като се включва в нейното опознаване само тактилно и слухово. Така всеки по свой начин стига до определени умозаклучения.

Не много добри резултати се постигат при участие на незрящото дете в изобразителната дейност. И рисуването и апликирането изискват зрително възприятие и непрекъсната индивидуална работа. Обикновено тези деца слушат обясненията за конкретен обект или форма, а когато броят на децата в групата намалява индивидуалното внимание към незрящото дете се засилва. Например в гъста боя се потапя пръстче, с което се рисуват определени форми – слънце, кръг, ограда и др. След засъхване на боята ги опипват с пръсти и добиват представа за нарисуваното.

В занятията по конструктивна дейност и ръчен труд се развива финната моторика. Например децата работят със строител «Лего».

Въз основа на практическия опит със зрително затруднените деца, могат да се направят следните обобщения:

- Интегрирането на зрително затрудненото дете е напълно възможно при отсъствие на други отклонения във физическото и психическото му развитие и реално при наличие на добра материална база и организация;
- Оптимална възраст за приемане на зрително затруднени деца в детска градина е тригодишната;
- При подходящо създадени условия зрящите деца приемат по естествен начин интегрираното незрящо дете;
- Партньорството между детската учителка и ресурсния учител е решаващо за успешното интегриране в предучилищна възраст.

В 200-годишната история на обучението на слепите и слабовиждащите деца през последното десетилетие на нашия век, бе постигнато изравняване с образователните цели на виждащите. Една от новите функции на специалните училища е да подпомага интегрираното обучение.

Партньорството между специалното и масовото училище е един сложен двустранен процес, който се определя от следните условия:

- Равнището на образователния закон – макар и най-общо, зрително затруднените деца заедно с другите категории деца с увреждания могат да избират между специалното и масовото училище. Но новите промени в образо-

ванието налагат узаконяване на част от отговорността за обучение на зрительно затрудненото дете от масовото училище:

- Традициите в областта на интегрираното обучение – по-дългите традиции и по-големият опит;

- Съществуващите модели на интегриране в дадена страна – при тоталната интеграция по трудно се говори за партньорство.

Сътрудничеството между специалното и масовото училище, не може да се изгради само по формален път. Преди всичко инициативата принадлежи първо на специалното училище.

Провежданите курсове дават възможност да се попълнят пропуските в обучението по някои по специални теми по зрительно подпомагане, полезни умения и др.

«Горските училища», където интегрираните ученици учат сред природата заедно с децата от специалното училище, дават добри резултати по ориентиране, мобилност и зрительно подпомагане, полезни умения. Тифло-педагозите по общообразователните дисциплини като математика, физика, география и др., дават своя принос за по-точно формиране на понятия и представи.

Посещенията на специалното училище в учебно време (7-10 дни) е с цел сравняване и допълване на пропуски в знанията и уменията.

Ползотворни са т. нар. «неделни програми». Децата прекарват целия неделен ден в специалното училище и ползват неговата база. Някои «неделни програми» се осъществяват извън училище. Например посещение на музей, след което идват отговорите на много въпроси свързани с културата на поведение в музей, обществено заведение и на улицата. Често интегрираните ученици участват в мероприятията и изяви на специалното училище.

Все повече стават семействата, които искат да интегрират децата си. Съвместното обучение на деца със специални педагогически нужди и здрави деца в обикновеното училище е резултат от квалифицираната помощ на специалният учител. Взаимоотношенията между ресурсния и масовия учител изискват в максимална степен такт и дипломатичност. Естеството и степента на взаимодействие между масовия и ресурсния учител се определя от училищната степен. Най-тясното е в началния курс. Поради спецификата на обучение в среден и горен курс взаимовръзките между масовия и специалния учител се променят. Големият брой преподаватели налага създаването на по-близки контакти с класния ръководител. Той осъществява координацията между отделните преподаватели и ресурсния учител. В зависимост от проблема, преките контакти между двамата учители и съвместната им работа може да продължи през целия период на изучаване на предмета. В горна училищна възраст необходимостта от тесни връзки между ресурсния учител и преподавателите отслабва.

Акцентът на работата е преди всичко върху професионалното ориентиране, разширяване на социалните умения на зрително затруднения ученик. През първата година на интеграцията на ученика, независимо от училищната степен, ресурсния учител посещава училището по-често, а понякога ежедневно. Това е необходимо според, за да се адаптира към новата среда и да свикнат учителите с присъствието му в класа. Масовия и ресурсния учител съвместно оформят средата в каласната, за да е интересна и децата с зрителни затруднения. Дватама учители трябва да открият как специалните нужди на зрително затрудненото дете могат да бъдат включени във всяка учебна дейност. Редовното обсъждане и дискутиране по някои детайли на учебната програма води до добри резултати. Учебният процес налага ресурсния учител да предоставя на масовите учители адаптирани материали по отделните предмети. От особено значение е взаимодействието между ресурсния учител и учителите по физическо възпитание, трудово обучение и рисуване. За съжаление, все още е трудно да се създаде разбиране за необходимостта и на зрително затруднените ученици да участват в тези часове. Масовите учители са по-склонни да освободят увреденото дете от присъствие в час. Това не създава атмосфера на толерантност към индивидуалните особености и различия между учителите и понякога може да настрои класа срещу увреденото дете.

Постигането на висока степен на компенсация и изграждането на пълноценно развити личности са резултати желани от всички ангажирани с развитието и обучението на зрително затруднените деца. Затова тези деца трябва да бъдат научени да общуват. Общуването е специфична комуникативна потребност. По своята природа то се изразява в стремежа на човека към познание и оценка на себе си посредством другите

Съществуват три категории за общуване:

- 1) Експресивно-мимическите – усмивка, поглед, мимика (отразяващи душевното състояние), жестове;
- 2) Предметно действените средства – приближаването, отдалечаването, връчването на предмети и т. н;
- 3) Речеви прояви – изказвания, въпроси, реплики.

При слепите деца в резултат на нарушен или напълно отсъстващ зрителен контрол в общуването са налице редица трудности. Допълнителни компоненти на речта възприемани визуално липсват в говорното изразяване на слепите, което предава на лицата им израз на вцепененост, движенията им са неестествени, сковани, нерешителни, не съответствуват на изразяваните мисли и чувства. Съществуват и неадекватни стереотипни движения.

Има две форми на реч – писменна и устна, и двете са необходими в живота на човека. Учениците получават елементарни представи за някои особености на устната реч, за разликата и от писмената. Учат се да различават

устната от озвучената писмена и вътрешна реч, насърчават се да определят темпа на устното изказване, височината на говора си, да преценяват съответния темп и височина при определени ситуации на общуването, да оценят поведението на събеседника по време на разговор, настроението му, да получават информация за видовете експресивно-мимически и за предметно-действените средства. Едновременно се създават умения да се държат добре по време на разговор. Естествено, винаги на първо място са стояли въпросите, които засягат самото съществуване на слепите като: проблемите на професионалната подготовка и настаняване на работа, едва след това стоят останалите въпроси, каквито са социализацията и социалната комуникация.

В доклада на Радослав Ачимович пише: «Смята се, че слепите, ако не са с увреден слух и говор, нямат сериозни проблеми, касаещи социалната комуникация. Но практиката показва, че това не е точно така. Наистина, има слепи, които твърде лесно и бързо се приспособяват към всички условия на социална комуникация. Те си изработват цяла система за своята лична комуникация и рядко изпадат в неудобно положение при контактуване с другите. Проблем представляват онези индивиди, които по-трудно се вграждат в обществото. Те не са приучвани от деца към такива контакти или по природа са интровертни».

Днес, когато слепият все повече се извежда от социалната изолация и се включва в обществени мероприятия, проблемът на социалната комуникация придобива значение и актуалност. Най-често възникващи проблеми има при процесите запознаване, разпознаване, идентификация, поздравяване.

В процеса запознаване особени затруднения слепият среща, когато се озове в непозната среда, където има много хора, с които желае да се запознае. Твърде важно за слепия е дали тези, с които желае да се запознае, знаят за неговия недостатък и дали са забелязали, че той не вижда. Слепият е в далеч по-благоприятно положение, когато се запознава с един или двама непознати. Малкият брой нови познати дава възможност на слепия да различи отделните особености на новите познати за изграждане на цялостната им характеристика, което значително ще го подпомогне при една нова среща.

Процесът на разпознаване също е съпроводен с редица трудности. Ако слепият успее, то зрящият му приписва изключителни способности. Проблеми в процеса на идентификация имат най-вече онези слепи, които живеят сами. Този процес е по-труден от разпознаването, т. к. се среща в ситуации, където сляпата личност встъпва в контакт с лице, което иска помощ, предлага определена услуга, приема дадена сума и т. н. В такива ситуации слепият трябва да установи дали лицето, което иска услуга или трябва да приеме известна сума, е точно въпросното лице и дали разписката, която му дава е истинска разписка или обикновена хартия.

Според Радослав Ачимович [1, с. 49] за социалната комуникация на слепите, проблем представлява и различаването на присъстващите лица в непозната среда, най-често в купе или някакво помещение. За да успее, слепият се опитва да предизвика присъстващите да говорят. Въз основа на речта им той си вади заключение за броя им, от кой пол са на каква възраст. Докато не се осведоми за тези подробности, слепия се обръща към присъстващите, избягвайки половата им принадлежност и възраст.

Създаването на музикално-драматични умения в зрително затруднените деца съпътства тяхната социализация. Този синтез между музика и драма създава възможност за формиране на много по-широк кръг умения, т. к. децата влизат в света на две изкуства – драма и музика.

Драматичните умения са изключително важни за осъществяване корекционните задачи по изправяне нарушенията при вървежа, осанката, координацията на движенията, ориентиране в пространството, обогатяване на образните представи, изработване на координирани красиви движения. От музикално-драматичните произведения се очаква да създават възможности както за хубави музикални прояви, така и за песни, движения, мимика, жест, художествена реч и танци. Освен това със своя сюжет, музика, и интересни костюми те трябва да бъдат привлекателни за самите деца. Не на последно място учителят, който работи с децата, сам трябва да притежава музикално-драматични умения.

Индивидуалното проучване на възможностите на всеки ученик от началния курс спомага успешния подбор. За музикалния спектакъл, който има индивидуално и хорово пеене, се набират способни деца с налични слухови данни. При разпределение на драматичните роли стремежът е да бъдат обхванати почти всички ученици от началния курс.

С децата постъпващи в училище за първа година още в началото се провеждат беседи, с цел изясняване доколко те познават своето тяло, имат ли нарушения в двигателния апарат, знае ли всеки от тях названието и разположението на частите на собственото си тяло.

Евдокия Станчева пише [35, с. 55], че децата с нарушено зрение не могат да извършват едно или друго движение поради това, че не знаят названията на частите на своето тяло, нямат представа за движенията.

С тази цел се изучават песни за ръцете, за лявата и дясната, за названието на пръстите, песни свързани с движения на ляво и на дясно. Децата се учат под такт на песента да пляскат с ръце, да тупат с юмручета, да тропат с крачета. След това вече не е трудно този навик да бъде пренесен за движения на краката. Изключително значение в усвояването на тези движения има музиката според Евдокия Станева [35, с. 56]. На тази основа могат да се изучават музикални сценки и танци. Тук се срещат трудности, защото при де-

цата от масовите училища може по погледа да се определи дали слушат или не, но при зрително затрудненото дете това е много трудно. При повечето от тях лицевият израз и мимиката са неподвижни. Затова целенасочено се подбират игри, изразяващи различни емоционални състояния – радост, печал, сериозност, страх. На сляпото дете се обяснява, че мимиката изразява чувствата на човека.

Необходимо е децата да се запознаят с музиката, при която се изпълнява движението, с цел да получат представа за темпото и ритъма на това движение. Детайлно трябва да се обясни как се изпълнява движението, а също и наименованието на положението на тялото по време на игра. Важно е децата да извършват движението по словесна инструкция и ако това им се отдаде, да се премине към затвърждаване.

При по-сложни движения е необходимо да се използва нагледността, за да могат децата да възприемат движението с опипване. Много ефективен начин, подсказан от самите деца, е усвояване на движенията първо с ръце, след което лесно се пренася върху краката. Голямо е значението на нееднократните повторения, съпроводжани с обясненията на ръководителя. На децата трябва да се даде възможност да почувствуват движението.

Обобщеното мнение на Евдокия Станчева [35, с. 59] е: «Формирането на музикално-драматичните умения е една много добра възможност за практическо съчетаване на две изкуства, със силно емоционално въздействие върху зрително затрудненото дете. Те са отлична възможност за развитие на говорните умения, интонацията на речта, израза на лицето и осмислянето на художествения текст. Заедно с музикалните умения се развива и ритмиката. В крайна сметка музикално-драматичните умения са отлична основа за развитие на общуването на зрително затруднените деца».

Интерес и любов към драматичното изкуство се създава и с помощта на кукленият театър.

Слепите и слабовиждащите деца обичат театъра, независимо от ограничените им възможности пълноценно да участвуват в него.

Работата върху куклената пиеса минава през няколко етапа. Първите стъпки включват запознаване на децата с естеството на кукления театър и неговото специфично въздействие върху зрителя. Специален подход се изисква не само, за да се възпита любов към този вид изкуство, но и за да се вдъхне увереност, че слепият ученик също може да играе в куклен театър.

При увлечение от идеята за подготовка на куклена пиеса се започва истинска работа с прочитане, осмисляне на съдържанието и разпределение на ролите. Поставя се задача текстът да бъде отлично усвоен.

Следващата стъпка е запознаване с куклата. След подробни обяснения какво представлява тя (материал, цвят, облекло), на децата се предоставя възможност да опитат и се запознаят с всяка една поотделно. Изяснява се управле-

нието на куклата, като се фиксира позицията на пръстите. Веднага се провеждат упражнения за верни движения на тялото, главата и ръцете, като се обръща внимание на жеста. Преминава се към свободни творчески етюди и диалози. Започват репетиции за изява на лично творчество при интерпретация на героите. Репетицията на маса се извършва върху текста на пиесата, с което се акцентува на развитие на говорните умения. Слепите имат силно развито чувство и способности за имитация, затова не трябва да се дават готови интонации.

През следващия етап се извършва корекционна дейност за запознаване със сцената, декора, движенията и ориентирането по нея и с движенията на куклите при развитие на действието.

Важен момент при последните репетиции е изясняването на начина, по който се общува с публиката. Според Мария Байчева [2, с. 63], кукленият театър създава възможност за развитие на моторно-двигателните навици, пластиката, мимиката, жеста, общуването като цяло и се отразява върху естествената поза. Той въздейства върху емоциите, естетическия вкус и формира точни естетически критерии. Този вид самодейност разкрива и развива драматичните способности и дарби на децата. Кукленият театър дава допълнителна възможност за навлизане в театралния свят, едно изкуство, което е изключително трудно.

Към комуникативните умения и навици спада и танцът, чрез него се изразяват различни мисли, чувства и преживявания. Танцът съпътства хората от дълбока древност в техните радости и скърби. Днес той непрекъснато се развива и обогатява, превръща се в универсално средство за изразяване. Заниманията по танци се провеждат в часовете по физическо възпитание и в извънкласните форми на работа. Целта на това обучение е създаване и усъвършенстване на двигателните и пространствени представи на учениците, възпитаване на усет към красивото.

Известно е, че за да се извърши дадено движение е необходимо да се изгради двигателна представа, тъй като зрителният анализатор не може да бъде верен съветник, се използват остатъчното зрение и слуха. Не по-маловажно в този процес е използването на осезанието и сензорния опит на учениците. За сляпото дете светът на докосването, вкуса, мириса и звуците предизвикват също толкова стимули за творчество колкото зрението за виждащите.

Обучението в танци е ценно образователно средство. Разучавайки различни танци – ръченица, хора, казачок и др., учениците разширяват знанията си, обогатяват жизнения си опит и повишават общата си култура. По време на танца от тях се изисква да творят, използвайки движенията на телата си като изразно средство. Творчеството е и трябва да бъде основна дейност в танца.

В процеса на обучението учениците изследват, експериментират,

и развиват представите си за телесни, пространствени и двигателни усещания. Телесните усещания са изключително важни, т. к. те включват в себе си представите за симетричност и асиметричност на тялото, наличие на вътрешно чувство за лява и дясна страна, познаване на частите на тялото, тяхното взаимодействие една спрямо друга и като цяло.

Препятствие по пътя към социалното приобщаване на зрително затруднените деца е блайндизма – стар проблем, типичен за поведението им. Изразява се в стереотипните движения: притискане на очите, клатене на главата и тялото, въртене на ръцете и др.

По мнение на Димитричка Цветанова [37, с. 71], при констатиране на блайндизъм по време на урок или в свободното време желателно е със спокоен тон ученикът да се подкани да прекрати движенията, като си постави ръцете върху коленете или опре главата върху плота на чина в продължение на максимум една минута. Резултатите не идват бързо. Необходими са множество повторения на тази процедура в продължение на минимум две седмици. Оказва се, че това е само една от многото възможности в опитите за коригиране на блайндизма. Необходими са повече внимание и разбиране към този проблем, за да се помогне на слепите ученици да преодолеят една от физическите бариери по пътя на тяхната социализация.

В доклада си Цветанка Рангелова [33, с. 37], разказва за отношението на приходящите деца от подготвителния клас към специалното училище. Тези деца вечер се прибират в къщи, а сутрин отиват за новите занимания. Разлика в уменията на двете групи слепи и слабовиждащи деца не се открива. Прави впечатление известна разлика в емоционалността. Приходящите ученици прекарват деня по-уверено и по-спокойно за разлика от тези, които остават да живеят в пансиона. Първите дни са най-трудни за зрително затруднените деца. Къкато живеещите в пансиона, така и приходящите преодоляват еднакви трудности, свързани с опознаване на учебната сграда, стълбите, коридорите, класната стая, столовата, сервизните помещения и лекарския кабинет. От друга страна, живущите в пансиона, демонстрират своеобразна ревност, когато родителите дойдат да вземат приходящите. Последните са по палави, по буйни, но може би защото поведението им е по-естествено. Те споделят, че след училище в квартала се включват активно в игрите на виждащите деца, имат свои приятели и любими игри. Често те носят в училище и свои играчки. Несъмнено всичко това е благоприятно за тяхното развитие и приобщаване към виждащите. В същото време тази категория деца гледат на специалното училище като на свое. За изграждане на добри отношения между приходящи и непреходящи от голямо значение е уелелото използване на свободното време – свободни разговори, слушане на приказки, музика и съвместни игри, с размяна на играчки. Приходящите носят в училище свои книжки с молба да бъдат прочетени на

всички. При организиране на екскурзии, разходки, училищни тържества приходящите отхвърлят освобождаването им от участие, което свидетелства за тяхната привързаност към училищния живот.

Родителите на приходящите деца са едни добри помощници на училището. Тези деца не са интегрирани, но формата на приходжане им дава по-широки социални контакти и опит, като същевременно ги привързва към специалното училище.

Друг момент, със своя специфична важност в процеса на обучение на зрително затруднените деца е началният учител. Той е този, който първи им подава своята топла ръка, който трябва да мобилизира цялата своя професионална и личностна готовност, да им вдъхне вяра, за да могат децата да преодолеят чувството на несигурност и тревога. Началния учител осъществява прехода от семейството към училището. В този смисъл той е отговорен за адаптацията на детето в класа, за общуването с връстниците му и да го подготвя за взаимодействие с възрастните. Негови задължения са не само да огромоти детето, не само да го научи да чете и смята, а и да го подготви за следващите нива на обучение. Той поставя и основите на всички специални предмети. Учителят е междинно звено между ученик, психолог и родител. На ежегодните провежданите комисии за приемане на нови ученици работата в екип на всички специалисти дава възможност да се оценят комплексно възможностите на всяко дете. Значението на тези комисии е също и родителите да се запознаят със специалистите, които ще обучават детето им и най-вече с началния учител.

За всички деца в началния курс е необходимо обучение по мобилност и ориентиране. Акцентира се върху изграждането на реална представа за собственото тяло, свързана с движението, позата и походката.

В колективната работа учителят трудно открива причината за статичността на отделното дете и след консултации с учителя специалист разбира, че даденото дете има проблеми по-скоро с ориентацията, отколкото с мобилността. Последния насочва учителя към областите за развитие, които се нуждаят от специално внимание.

Една от основните задачи на обучението на зрително затруднените деца в началния курс е да се научат ефективно да използват по най-полезния начин тактилноста, слуха, обонянието и остатъчното зрение. Положителна тук е и намесата на зрителния терапевт. Неговата препоръка е нужна при определяне оптималната големина на шрифта. Началната училищна възраст е период, в който се поставят основите на бъдещата самостоятелност и независимост на детето.

Учебна дисциплина, която предлага едно практическо отношение към житейските проблеми е математиката, макар, че на пръв поглед е много трудно да се намерят социални измерения на това обучение. В него съществуват

интеграционни връзки с редица други предмети, които косвено спомагат при подготовката на учениците за самостоятелен живот. Още при изучаване на четни и нечетни числа в началния курс те могат да се запознаят с начина за номерация на улиците, на стаите в хотелите, някои обществени сгради. Математиката може да ги научи да правят точни сметки при всекидневните и крупни покупки, да планират правилно личния и семеен бюджет, да ползват битови услуги. За успешно справяне с тези житейски проблеми е необходимо, излизайки от училище, слепите младежи да могат безпогрешно да пресмятат устно и писмено суми, свързани с действията с цели и десетични дробни. Богата възможност за това дават упражненията в II, III, IV, и V клас. В тази възраст се усвоява бързото превръщане на именуваните числа от по-голяма в по-малка мярка и обратно. Много важни са задачите с условие и особено за съставяне от самите ученици. Учителят трябва при всяка възможност да дава практическа насоченост на предавания материал, а учениците максимално да се включат в съставянето на задачи и в решаването на поставените в тях проблеми.

На слепите и слабовиждащите хора се налага да се справят с различни видове данъчни плащания, да могат да откриват и поддържат банкови сметки. На това може да ги научи само математиката в раздела «Проценти и лихви».

Според Димитричка Николова и Керана Христова [20, с. 96] важна роля в обучението на слепите играе способността им да правят обемни изчисления и изчисления за квадратура на помещения. За целта те трябва добре да работят с именувани числа, да могат да измерват с линии и метър. Да познават формулите за обем и повърхнина на геометричните тела. Тези знания и умения се добиват по време на целия курс на обучение. Важен момент при подготовката на всеки урок, в който има геометричен материал, е да се помисли за онагледяването му и в какъв вид дейност ще се включат учениците, за да добият максимално вярна представа за това, което трябва да научат. За тях е важно не само да добият знания за дадена геометрична форма, но и да знаят къде се среща тя и къде в ежедневието ще се наложи да бъдат използвани знанията, добити за тази фигура. Тези ученици в по-голяма степен в сравнение с виждащите трябва да чертаят сами, да правят развивки и модели на различни геометрични тела. Уроците в тези часове се очаква богато и подходящо да се онагледят. Това е необходимо за добиване на правилна представа за заобикалящите ги предмети и за помещението, в което учат и живеят. То ще им помогне по-свободно да се движат, а по-късно и при подреждане и обзавеждане на жилището.

Обучението по математика предлага и работа с калкулатор и компютри. Учениците с по-висок визуален успех успешно работят с тях. И макар, че не всички от тях ще се реализират в сферата на компютърната техника, знанията и уменията да се работи с тези уреди ще им достави по-голямо самочувствие и чувство за

пълноценност, което е много важно за адаптацията им в обществото на виждащите.

В обобщение на всичко казано от Димитричка Николова и Керана Христова [20, с. 97]:

- обучението по математика развива пространствените представи, като постиженията в тази област имат голямо значение във всекидневието;

- то дава възможност за добра финансова самостоятелност, което е свързано с редица социално-икономически аспекти и има силно възпитателно значение;

- преподаването на математика има важна професионална стойност. То може да изгради положителни мотиви в избора на бъдещата професия;

- ако обучението по математика е добре планирано и се води ефективно, то може да бъде много силен фактор в бъдещата самостоятелност на слепия човек, което е гаранция за неговото адаптиране в живота на обществото.

За формирането на редица понятия за по-вярно възприемане на околната действителност, способства обучението по физика и химия. Като фунда-ментални науки, както никога досега, те са навлезли в живота. Физическото и химическото обяснение на явленията има тясна връзка и със социалния живот. Това е един от пътищата всеки ученик да извлече максимална полза стига в обучението да бъдат поставени и корекционни цели. Те не бива да играят доминираща роля и да изместват основните задачи.

В доклада си Жейна Бъчварова и Тоничка Генова [3, с. 98] пишат: «Едно от преимуществата на физиката и химията е това, че те боравят с понятия и величини еднакво абстрактни, както за виждащите, така и за зрително затруднените. Например, никой не е видял елементарна частица, никой не е пипнал ядро на атом, никой не е чул инфразвук. Това преимущество се превръща във важен психически фактор в полза на зрително затруднените, защото им показва, че някои неща се приемат на доверие и от виждащите. Същевременно се съдейства за развитие на логическо мислене и изграждане на пространствени представи и въображение. Всеки един раздел от физиката и химията има пряко отношение към живота и може да възпитава ценни качества и навици».

Физиката и химията представляват едно необятно поле от знания за живота, които поднесени по подходящ начин, способстват за по-лесното приспособяване към околната действителност. Физичните и химични обяснения на явленията в голяма степен могат да допълват останалите общообразователни дисциплини и да спомагат за успешната социална реализация на зрително затруднените. Например, динамиката обяснявайки движението и причините за движението на телата, може да свърже неравномерното движение с мобилността. Човешкото тяло подчинявайки се на физическите закони, извършва различни видове движения. За него също е валидно, че при неравномерно

движение се увеличава нестабилността, а оттам и опасностите. Това се отнася и за темата «Прости механизми» изучавана в VI клас. Един от тези механизми, какъвто наведената равнина, може да се посочи като опасен, ускоряващ движението, а в същото време и като полезен фактор – в конкретния смисъл избягване на стълби. При изучаване на раздела оптика се възпитава умението на зрително затруднените за правилно използване на оптичните средства, да фокусират, да се съобразяват с осветеността на стаята и изискванията към хигиена на здравето. Всичко това неколkokратно повишава възможността на зрително затруднените да възприемат по-добре заобикалящата ги среда. С не по-малко значение са и разделите за топлината и треперливите движения способстващи за по-добро ориентиране. Например, източникът на топлина е много добро средство за температурно и тактилно ориентиране, а всеки източник на звука спомага за по-добра локализация в околната среда. Лабораторните упражнения и извършването на опити създават благоприятни възможности за постигане на по-голяма практическа насоченост и по-широко професионално ориентиране на учениците. При изучаване на измервания и ориентиране във времето напълно слепите могат да добият представа за изминатия път, когато пътуват с превозно средство и по изтеклото време. Подходящо сравнение за това е представата на виждащия пътник в самолет при нощен полет. Друг аспект е правилната преценка на обеми и дози, боравене с различни скорости, свързване на електрически вериги, поправка на бушони, смяна на електрически лампи и други, което спомага за формирането на бъдещата самостоятелност на слепия човек, едно от условията за неговата самостоятелна адаптация.

С важно практическо значение в обучението по химия е разделът «Разтвори» изучаван в VI клас. Учениците се запознават с различните видове разтвори, концентрация на разтворите и явлението кристализация. Те получават не само определен обем от знания, но придобиват умения за практическото им приложение. Често пъти при изгаряне в незначителна степен се налага човек сам да си помогне, за да облекчи болката. За целта се използва компрес от трипроцентен разтвор на сода бикарбонат. Консервирането на плодове и зеленчуци в домашни условия би било невъзможно без определени знания и умения за приготвяне на разтвори от захар и готварска сол. В по-горните класове тези знания на учениците се обогатяват и разширяват. Те се запознават с консервиращото действие на някои органични вещества – салицилова киселина, соли на бензоената киселина и др., което ще намери приложение в бъдещата им практическа дейност. Тези вещества и някои други в определена концентрация убиват микроорганизмите. Повечето обаче от химичните вещества са вредни за здравето на хората и животните, поради което не могат да се използват в хранителната промишленост. Получавайки необходимата за тези вещества информация, учениците се научават правилно да ги използват и да не си служат

с непознати за тях вещества, поради опасност от вредното въздействие.

Много ценни знания и умения, учениците от IX клас получават при изучаване на раздела «Въглехидрати», които им дават възможност правилно да подбират и дозират хранителните продукти, богати на въглехидрати. Всеизвестна истина е вредното въздействие на захарта върху човешкия организъм, когато се използва в големи количества – наречена «Бяла смърт».

Друг съществен момент в обучението по химия е изучаване свойствата и вредното влияние на етиловия алкохол, оцетната киселина, готварската сол и др. Тези и някои други вещества увреждат различни органи и системи в човешкия организъм, но особено вредно е тяхното действие върху зрението. Дълг на всеки преподавател по химия е чрез учебното съдържание да постига максимален възпитателен ефект, като за целта използва разнообразни форми и методи.

Днес газообразното гориво навлиза бързо в бита на хората, поради редицата предимства, които има пред останалите видове горива. Работата обаче с пропан бутан крие редица опасности. С възможните опасности и предпазни мерки, които трябва да се имат предвид учениците се запознават в X клас.

XX век се характеризира с бурно развиваща се химия на полимерите и навлизането и в практиката на хората. Изкуствените и синтетични влакна, поради редица техни качества, бързо си пробиха път и успешно заместват естествените. Последните не ще отпаднат напълно, поради някои недостатъци на синтетичните влакна – ниска термоустойчивост, увреждане при пране със сапун, поява на статично електричество при триене и др. Знанията получени в часовете по химия за тези влакна, служат на учениците в сегашната и бъдещата им работа с тях.

Частичната или пълна загуба на зрение винаги води до ограничаване на индивида да извършва самостоятелни движения в пространството. Създаването на умения и навици за самостоятелно и свободно придвижване в околната среда, като основа за физическа и психическа независимост е основна цел на обучението по мобилност. То се представя от три важни аспекта: социален, личен и семеен. Най-важният, социалният аспект включва физическата и психическа самостоятелност, която се явява като важно условие за успешна интеграция и професионална реализация в живота. Първият важен социално-психологически аспект е отношението на ученика към обучението по мобилност. В първият учебен час ученикът се запознава с програмата по мобилност в най-общи линии. Работи се 35-40 часа. За отношението на ученика към мобилността от значение са два много важни фактора: единият е свързан с това, че ученикът ще има възможност да излиза по-често вън от района на училището. Другият е свързан с личността на учителя-инструктор. Освен професионалната си подготовка върху мобилната техника, той трябва да влага в работата си много психологически прийоми и подходи. По мнение на Спас

Кожухаров [16, с. 80], трябва голям такт и умение за анализ на психическото състояние на ученика. Неговите чувства и емоции са много важни моменти в обучението по мобилност. Ефектът от това не бива да се подценява или омаловажава. Срамът от разкриването на слепотата е друг много важен психологичен аспект, трябва да се преодолява много тактично. Това се отнася особено за момичетата. Най-трудно на този етап е, че мотивите и аргументите, с които си служим, понякога се оказват недостатъчни. Слепотата както болестта така или инъче не може да се скрие, че инвалидите си служат с инвалидни колички, че ще имат възможност да ходят до любимите си места, че ще станат независими и че това ще им помогне в професионалната реализация в живота. Учениците в такива случаи имат много силен контрааргумент. Изтъкват, че преминалите през курса нямат възможност да излизат сами от училище. Остава открит и дискуссионен въпросът доколко и в каква степен учениците с мобилна подготовка имат право да излизат от училището. И все пак най-силният аргумент за включване в специалните занятия е въздействието на учениците, преминали това обучение. Съществено важно в подхода към ученика, е да се избягва грубото администриране при включване в курса по мобилност.

От съществено значение е предварителната нагласа, която имат учениците от часовете по мобилност, предвидени в корекционната програма за началния курс.

Интересно е да се наблюдава как успехът при усвояване на отделните техники на мобилността влияе върху самочувствието на ученика, на неговата самоувереност и той сам се уверява, че ориентирането и мобилността за слепия ученик си остава един от най-важните учебни предмети.

Немалка е ролята на родителите за изграждане на положително отношение към учебния предмет ориентиране и мобилност. Положително се отразява на родителите четенето на статии посветени, на проблемите на мобилност. Те поощряват и насърчават своите деца.

Положителното отношение и общите познания на тифлопедагога по всички мобилни техники не са достатъчни. В действителност се оказва необходима още по-голяма практическа подкрепа от учителите. За формирането на определени социални връзки у учениците е от значение изходното равнище, от което започва обучението по мобилност.

По мнение на Спас Кожухаров [16, с. 83] учениците преминали курс по мобилност, по-лесно преодоляват страха от голямото пространство, стават по-самостоятелни, по-общителни и по-лесно установяват социални контакти с различни лица като продавачи, магазинери и други. Освен това овладяват определени норми на културно поведение и в много отношения се изравняват със своите зрящи връстници. Например някои слепи ученици сами ползват лодки и водни колела, без страх те се пускат по водната пързалка, не се страхуват да

ползват картинг и смело се пускат с шейни по сухата пързалка на бобслея. Уверено се катерят по въжената люлка и успешно се придвижват от единия до другия край на люлеещия се въжен мост.

Следователно, слепите деца могат пълноценно да участвуват в развлечения, както виждащите.

Наблягането върху социалните аспекти на мобилността означава не само удобно и безопасно придвижване, но и осъзнаване на чувството, че те са като другите, т. е. че могат да правят нещо повече за себе си.

Обучението по мобилност може да има силно влияние върху родителите за изграждане на правилно отношение към самостоятелността на техните деца. То помага на учителите да допълват и правилно да разберат специфичните нужди на всеки ученик.

Предварителната подготовка за обучение по мобилност е изключително решаваща, защото от нея зависи дали ученикът ще приеме да бъде обучаван. Същевременно тя може да ориентира специалистите по-ясно за неговите възможности и за крайните резултати. Тази подготовка може да даде отговор защо даден ученик не желае да бъде включен в курса по мобилност, защото има опасност – друг да се откаже по средата на обучението. Много от учениците идват в училище в положение на прекалена зависимост. Непрекъснато търсят и молят за помощ тъй като досега тяхното самостоятелно придвижване се е осъществявало предимно с придружител. Предварителната подготовка е свързана с изясняване отношението към собствения дефект. Те правилно преценяват възможностите си за придвижване, имат положително отношение към обучението по мобилност с готовност се включват в курса, работят със желание, проявяват воля, съобразителност, трудолюбие и самодисциплина. При тези ученици резултатите са положителни. Завършили вече училище, те продължават избория от тях начин на придвижване, с труд са постигнали самостоятелност и не търсят помощта на придружителя. Понякога отношението към собствения дефект е отрицателно или снизходително, придружено от самоирония. Такива ученици сами се поставят в положение на изолация, не обичат да общуват, избягват случайни контакти, желаят да бъдат оставени сами. Друго срещано явление е капитулация пред трудностите. Още при първите занимания и в първите трудности активността намалява, създава се комплекс за малоценност. Нерядко явление е срам от носенето на бастуна, неудобство, че ще бъде забелязан дефектът от повече хора, че ще бъде център на внимание. При предварителната подготовка се провеждат индивидуални разговори, при които се постига по-голяма откровеност, изнасят се повече мотиви за едно положително или отрицателно отношение към обучението по мобилност, за страховете и съмненията, за вярата в успеха. Груповите дискусии също допринасят за положително отношение към обучението. Друга форма на психологическо въз-

действие върху учениците са срещите и разговорите със хора, ползващи дългия бастун и постигнали самостоятелност в придвижването си.

Предварителната подготовка е своеобразна проверка за готовността на ученика да взема важни решения, отнасящи се пряко до неща, жизнено необходими за него. Това допринася за изграждане на личността и характера на ученика, неговото усъвършенстване и по-нататъшен начин на живот.

2.2 ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ФАКТОРИ ЗА АДАПТАЦИЯ НА ЗРИТЕЛНО ЗАТРУДНЕНИТЕ ДЕЦА

Виготски доказва, че всеки дефект е като фактор, който в известна степен изменя отношенията на човека с околната среда.

Родителите са много силно засегнати, когато разберат, че въпреки всички превантивни и диспансерни мерки, детето им се е родило с психически или физически увреждания. Дори само фактът, че имат сляпо дете, означава за тях неочаквана конфронтация с проблема за слепотата. Предрасъдъците на обществеността по отношение на психически и физически увредените и семействата им, а и отчасти запазилите се и до днес схващания, за безпомощността и зависимостта на невидящия, допринасят допълнително за психическия тормоз на семейството. Животът в него се променя изцяло при наличието на сляпо дете. Грижите са многократно по-големи, отколкото при виждащо дете. Честите посещения на лекари и процедури в първите години значително ограничават свободното време на родителите. В много случаи майката е принудена да се откаже за по-дълго време от професионална реализация. Някои семейства ненужно ограничават участията си в обществени и културни мероприятия, както и контактите си с близки и познатая.

Сляпото дете е дете, което изисква и причинява много грижи и по този начин заема особено положение в семейството. Изключително силното му обвързване към, по правило, малочленното семейство – семействата с повече деца са рядкост – представлява опасност за развитието на детето и може да доведе до напрежение и конфликти. То се пази прекалено много, разглезва се и по този начин привиква към несамостоятелност. Често детето с увредено зрение иска да бъде център на внимание и става тиранин в семейството. В резултат на това, пише Рут Меркел [18, с. 24] у тези деца се наблюдава силно развито чувство на зависимост и обвързаност. Именно затова от изключително важно значение е ранното установяване на разнообразни социални връзки в семейството и ранната подготовка за социална адаптация чрез своевременно интегриране на зрително затруднените деца в детската градина.

Рано оказаното въздействие върху образованието и възпитанието на сляпото и слабовиждащото дете и върху семейството му, е от изключителна важност, за да се избегне, намали или отстрани отрицателното въздействие

върху личностното му развитие.

Обръщайки мисъл към своите собствени семейства и начина им на функциониране, със сигурност се установяват съществени проблеми с някои от членовете на семейството. Такива има във всяко семейство. Проблеми от финансов и професионален характер, здравословни, трудности с подрастващите и по-възрастните членове на семейството. За едно семейство, което се сблъсква със всички изброени по-горе проблеми, животът е много, много труден. Всеки учител, очакващ интерес или ентузиазъм към учебните занимания на децата в такова семейство, би бил разочарован. Това семейство просто няма емоционален резерв, за да се заеме с какъвто и да е друг въпрос – то има достатъчно трудности. Семействата със зрително затруднени деца не се отличават от останалите семейства. Те също имат периоди на истински стрес и проблеми, когато благополучието на зрително затруднените им деца е далеч от техните желания и надежди. По този повод авторката Джулиет Стоун пише: «Ние не би трябвало да увеличаваме тяхното бреме, като очакваме прекалено много от тях. Трябва да признаем пред себе си, че ще има периоди, когато родителите ще бъдат просто доволни да ни оставят да работим сами с децата им и няма да искат да бъдат намесвани».

От друга страна има родители, които искат да контролират, разпитват и критикуват всичко, които явно демонстрират съмнението си, че се върши всичко необходимо. Това е сложна ситуация и е възможно формиране на отношение като към трудни родители, които винаги създават проблеми. Но професионалистът трябва да съумее да разбере, че това е само един начин на реагиране на родителите, в такъв случай е по-добре да преглътне казаното, без последствия за съвместните взаимоотношения.

Друг аспект от работата на специалистите е как да повлияят на културата на определено семейство, т. к. не само отделните страни имат различни култури, макар че тук различията са най-очевидни, а всяко село има свой начин за вършене на нещата и всяко семейство в това село – свои собствени обичаи и навици. Някои специалисти мислят, че трябва да сме сигурни, че всяка от дейностите, които специалистите извършват със децата, предложенията и съветите, които отправят към тях и семействата им не са неприложими. Учителите знаят, че ограмотяването на децата, независимо дали е на плоскопечатен шрифт или брайл, започва с интереса към книгите и любовта към приказките. Много учители съветват родителите да четат приказки на зрително затруднените си деца, преди лягане, както се прави в доста семейства. И все пак много родители не го правят! Книгите и вестниците не са част от тяхната култура, нито пък четенето на техните деца. Едно подобно предложение и такъв съвет е намеса в нормалния им и обичаен стил на живот.

Посещенията по домовете са полезен начин за срещи с родителите. За много родители е трудно да посещават училищата, поради професионалната си ангажираност, големите разстояния, спомените от техните собствени учебни дни, опасенията от срещи с училищните власти. Но също така е вярно, че съществуват истински опасности, свързани с това. Джулиет Стоун разказва за себе си, като майка на син с интелектуална недостатъчност: «Като малък той беше много активен, често пъти чупеше и повреждаше неща (макар и несъзнателно). Имаше един предучилищен педагог в нашия район, който ме посещаваше, за да говорим за Питър. Дните, в които се състояха тези посещения бяха трудни за мен. Имах още трима сина и опитите ми да направя къщата да изглежда спретната и готова за посещението на „експерта“ бяха направо непосилни. Но това трябваше да бъде направено. Аз знаех, че ако къщата е мръсна и разхвърлена, това ще повлияе на мнението и за мен – може би аз щях да бъда взета за лоша майка. Може би тя щеше да си отиде и да напише за това в някой свой доклад. Няма да е хубаво да кажа, че ние не преценяваме къщите, които посещаваме. Може да не свършим нищо друго, но това със сигурност прави впечатление. Родителите на зрително затруднените деца не са глупави – те добре знаят, че ние също го правим. Ние трябва да сме сигурни, че нашите реакции – а не можем да нямаме такива – към техния стил на живот нямат отношение към това как ще им помагаме като родители».

Следователно, най-полезните предложения, най-добрите програми и помощ могат да се превърнат в нов повод за стрес на родителите.

Джулиет Стоун описва случай от практиката си, като лоша грешка при работата си с една майка. Разбира се убедена, че помага и с желание за това тя посещава жената като прекарва част от времето в занимания с двугодишния ѝ спящ син, а после дава съвети на майката как работата и да бъде продължена от нея, например в сферата на мобилността или самообслужването. Един от вторниците тя отива и чука на вратата, но е посрещната с възкликанието: «О, не Джулиет, само не ти! Не съм направила това, което ми поръча миналата седмица». И така, бивайки твърде далеч от полезна, Джулиет просто е създавала нов проблем, за който майката да се притеснява и посещенията на специалиста за нея да се превръщат в извор на вина, а не на помощ.

Съществуват и много други причини, поради които родителите не желаят посещенията им. Може би и въпросите на съседите, що за посетители идват при тях, могат да се окажат трудни. Родителите не обичат посещенията по домовете си и защото това променя отношенията им с учителя или другите специалисти.

Специалистите трябва да са наясно защо се опитват да създадат връзка с родителите. Дали защото вярват, че те са експертите за дадено дете, че тяхното влияние е далеч по-силно и по-продължително? Дали защото искат да разберат

определени трудности в това семейство и да им бъдат от по-голяма полза? Дали защото знаят, че някои родители се нуждаят от информация за обучението и пътищата, чрез които да помогнат на детето си да постигне повече и желаят наистина да бъдат съпричастни във всеки аспект от живота на своето дете? Дали пък защото искат да внесат светлина и надежда и да покажат колко умни и способни са те самите? Има ли всеки смелостта да допусне пред колеги, че работата му с родителите не е най-силната му страна и да признае, че нанася повече вреда отколкото полза?

За съжаление много хора прибързват в работата си с родителите и семейството, където истински професионалисти биха се опасявали да отидат. Преди да бъде направен какъвто и да е контакт с родителите, е важно да се обсъдят всички чувствителни въпроси, да има ясно определени цели. Специалистът нито може, нито трябва да решава всички проблеми, които семейството има. Той не е там, за да бъде приятел, а за да подобри отношението на зрително затрудненото дете. Това може да стане като осигури информация за училищата, различните служби, обучителни програми и т. н. Може да бъде чрез демонстриране на пътищата, по които детето да извърви пътя към самостоятелност или чрез обсъждане с родителите на нуждите на другите им деца, които не може така лесно да забравим.

Този, който желае да съветва родителите, пише Рут Меркел [18, с. 25] трябва да притежава някои основни качества. Опитът и научните познания са също така необходими, както и способността да се съпреживява и да се проявява голямо разбиране. Всяко семейство трябва да се разглежда като отделен случай. На родителите не бива да се предлагат общи изисквания и готови рецепти за възпитание. Те се нуждаят от индивидуални съвети, които да подхождат на конкретната ситуация и нивото на развитие на детето.

Проблемът за потребността от общуване не е изяснен от психологията. Някои автори (Виденев, Кембъл) я смятат за вродена. Други (Запорожец, Леонтиев, Рубенщайн) считат, че необходимостта от общуване се формира в индивидуалния жизнен път, в хода на реалната практика на контактуване на човека с обкръжаващите го хора.

Операциите с помощта, на които всеки участник гради своите комуникативни действия и внася приноса си във взаимодействието с другите хора, се наричат категории средства за общуване.

Съществуват три категории средства за общуване:

- Експресивно-мимически – усмивка, поглед, мимика (отразяваща душевното състояние), жестове, движение на тялото, позите, изразителните вокализации;
- Предметно-действените средства – приближаването, отдалечаването,

връчване на предмети и т. н.;

- Речеви прояви – изказвания, въпроси, реплики.

Според Дина Коттору [15, с. 44], с развитието на мимиката и жеста зрително затруднените опознават себе си и другите, създават си навици за грамотно общуване, умения сами да се управляват, да избягват конфликтите и недоразуменията, болезнените състояния, да съумеят да изявят най-добрите си качества.

Задача на занятията в логопедичния кабинет, е преди всичко, да породят у децата внимание и интерес към собствената им реч и тази на околните, да им внуши желание, постоянно да я усъвършенстват.

Нарастващото значение и актуалност на проблема на социалната комуникация обуславя създаването на определени програми в съответствие с възпитателната работа със слепи деца, с цел подготовката им за социализация и социална комуникация. Проблемите от този вид се явяват в процесите на запознаване, разпознаване, идентификация, поздравяване.

По мнение на Радослав Ачимович [1, с. 47], процесът на запознаване с непознатата личност съдържа определено действие, което слепият индивид не може да извърши сам или се притеснява да опита, за да не привлече вниманието на околните върху себе си. Трудностите за разпознаване на предишните познати са много големи. За някои слепи тази церемония на разпознаване е мъчителна, затова е необходимо със слепите деца да се работи върху методите на разпознаване и да се руши чувството на малоценност у тях, дори да не постигнат успех. Особеност в процеса на идентификация е, че когато слепият не е сигурен кое е лицето, то отбягва комуникацията чрез обикновено оправдание, поради което става така, че на слепите се приписва една колективна особеност: недоверие към другите хора, въпреки, че тази особеност е последица от невъзможността за пълна и сигурна идентификация.

Наистина, редки са случаите, когато някой сляп е измамен по този начин, но това не е невъзможно, затова е оправдана предпазливостта на слепите.

Повечето слепи, пише Радослав Ачимович [1, с. 49], щом попаднат в ситуация да различават присъстващите лица в непознатата среда, най-често в купе или в някакво помещение, избягват каквато и да била комуникация, за да не се изложат, което означава, че такава личност не е подготвена за социална комуникация.

Много повече проблеми за социалната комуникация при слепите се появяват в следствие неприспособимостта на сляпата личност към съществуващото състояние, т. е. към слепотата. Социалната неприспособимост възниква като последица от психическата реакция на слепия индивид на собственото състояние, появило се вследствие липса на зрителна сетивност. Предразположение

към фрустрации възниква тогава, когато сляпата личност сравни себе си с другите. Колкото изживяването при това сравнение е по-силно, толкова по-тежка е адаптацията към социалната среда.

Затова подготовката на слепите за социална комуникация и социализация трябва да започне колкото се може по-рано в самото детство смята Радослав Ачимович [1, с. 52]. Това ще помогне на слепия, когато порасне, много по-лесно да преодолее определени проблеми и затруднения в колективния живот със зрящи.

В синхрон с традициите в музикалното обучение, със зрително затруднените деца от началния курс се работи за развитие на музикално-драматичните умения. Организираните музикално-драматични спектакли, насърчават и заставят един друг децата да работят по-добре. Този прием е полезен и с това, че най-пасивните участници не се отказват от участие в спектакъла. Тези особености на детската психика никога не трябва да се пренебрегват, пише Евдокия Станчева [35, с. 55].

При проведена беседа в началото на учебната година с осем ученика, бе установено, че: нито един не знае къде се намират тила, китките, и лактите; нито един не знае названието на пръстите на ръцете; само един може да покаже тялото, плещите и бузите си; нито един няма представа за мимическите движения; само един умее да се повдига на пръсти, да подскача на един и на два крака. Походката у повечето деца е некрасива, координацията лоша, те се ориентират само чрез слуха. Само някои деца се отличават с добра двигателна памет – движенията, които те заучават на първите занятия, след това успяват правилно да изпълнят на следващите. Напълно слепите деца като правило ходят с широко разтворени крака, като че ли се надяват така да увеличат опорното пространство и да запазят равновесие. Това ходене пречи при изпълнение на различни движения и при овладяването им.

Изключително значение в коригирането на тези движения има музиката, затова е много важно децата да се научат да слушат музика. За развитие на вниманието много способства играта «Влак». Всички деца трябва да се научат да движат ръцете, главата и краката си в такт с музиката; по сигнал да се обръщат обратно; да образуват влакче – да извършват движения, напомнящи движението на влак; да пляскат и пеят.

Формирането на музикално-драматичните умения е много добра възможност смята Евдокия Станчева [35, с. 59] за практическо съчетаване на две изкуства със силно емоционално въздействие върху зрително затруднените деца. Те са отлична възможност за развитие на говорните умения, интонацията на речта, израза на лицето и осмислянето на художествения текст. Заедно с музикалните умения се развива и ритмиката. В крайна сметка музикално-драматичните умения са отлична основа за развитие на общуването на зрително за-

труднените деца.

Независимо от ограничените възможности на слепите и слабовиждащи деца за пълноценно участие в кукления тетър, той създава възможност за развитие на моторно-двигателните навици, пластиката, мимиката, жеста, общуването като цяло и се отразява в естествената поза. Силни емоции и възможности за творчество създава обличането на куклите с костюми. Дълго се пазят спомени и се коментира как от черното перде е ушита и облечена роклята, как е завързана кърпата на Баба Яга, как е поставена косата, как е изработено и поставено на мечока бомбе.

Важен момент от последната репетиция е, изясняването на начина, по който се общува с публиката – да се изчаква реакцията и интонацията на кукловода да не се повлиява от настроението на залата, да не се повтарят реплики, когато се греша, да се импровизира, но в никакъв случай да не се преиграва.

Чрез танца, като специално средство за общуване между хората, се изразяват различни мисли, чувства и преживявания. Той помага на учениците с увредено зрение да развиват положителна самооценка, двигателни навици, представи за обкръжаващия ги свят и творчески способности. Освен това танцът укрепва чувството им, че са еднакви с виждащите, явява се фактор за интеграцията им.

Създаването на един танц е дълъг процес. Той е още по-продължителен при работа със зрително затруднени деца. Много е важно по време на занятията да царят емоционална атмосфера, да се изиска от учениците правилна стойка на тялото, координираност и пластичност на движението, а също така и изразителност.

Като всяко ново начинание и обучението в танци трябва да преодолява остарели схващания и само да си пробива път. Неминуеми са трудностите и неразбирането.

Обучението в танци се възприема трудно от учениците с нулево зрение. При анкета, са задавани следните въпроси :

- Обичате ли да танцувате?
- Срещате ли трудности при танцуването?
- Как предпочитате да танцувате – сам или с група?

От отговорите им личи, че те се срамуват да танцуват, притесняват се от това как ще бъдат приети, макар че нямат вътрешна нагласа за танц.

Следователно, необходима е продължителна и специална работа.

Отговорност, както на семейството, така и на цялото общество, е обучението на зрително затрудненото дете, където основна фигура е началният учител.

Успешното обучение на детето в началните класове в най-голяма степен зависи психическата му стабилност и нагласа за учене. Всяко дете постъпва в училище притеснено от новото обкръжение и новата среда, а в училището-интернат проблемът за адаптирането към новите условия е още по-актуален. Основна фигура в тази дейност се явява началния учител. Той работи за развиване на познавателните и функционални умения на детето, чрез включването му в забавни и интересни дейности. Функционалните умения са тези, които развиват неговата независимост и самостоятелност, и в крайна сметка са необходими и за социализацията на детето. Например при посещение в магазин, детето трябва да се обръща в посоката, в която му се говори, да умее да осъществи вербален контакт с непознат човек, да преодолее страха от голямото помещение. От съществено значение е, детето да е в състояние да установи стоката, базирайки се и на нейната форма, т. е. на добре развитите тактилни умения.

Повечето родители искат тяхното дете да води възможно най-пълноценен живот, да бъде заедно с други деца от квартала и да има същите възможности за реализация, както и останалите. Съвместното обучение на зрително затруднено дете и здрави деца в близкото училище, макар и желано от семейството на интегрирания ученик, се съпровожда от страх и несигурност.

Родителите се съмняват, не в това дали тяхното дете е готово за обществото, а дали обществото е готово да го приеме с разбиране и равностойно. В този момент човекът, ангажиран пряко и отговорен лично, за адаптирането на детето към обществото и социалната среда към зрително затруднено дете е ресурсният учител.

В началото, учителите от обикновеното училище реагират с нежелание и страх по отношение на зрително затруднено дете в техния клас.

Именно ресурсният учител обяснява и отговаря на въпросите им. Най-често интерес будят следните въпроси:

- къде трябва да седне?
- как ще чете написаното на дъската?
- как ще го изпитват?
- какво ще прави през междучасията-не е ли опасно за него да излезе в коридора?
- колко често ще посещавам училището и какво ще правя?
- не е ли вредно да се натоварва слабото зрение?

За да се чувства зрително затрудненото дете добре в класната стая, е необходимо да му се помогне. То е един от многото ученици в класа, всеки от които има индивидуални особености и нужди. Ресурсният учител на зрително

затруднени ученици е в помощ, а освен това и обучава детето по отношение на някои негови напълно индивидуални учебни нужди. Да се чувства добре, употребявайки думи като «виж» и «погледни». Тези думи се използват често от зрително затруднените деца, а също така и от другите ученици. Чрез тях децата със зрителни увреждания означават своя начин на виждане – чрез пипане или гледане от много близо, както и в изрази от ежедневно общуване, употребявайки «До скоро виждане».

Задължително представяме зрително затрудненото дете на останалите ученици, използвайки обикновения начин на представяне на всеки нов ученик. При задаване на въпроси, е необходимо да насърчим зрително затрудненото дете да отговаря. По отношение на зрителното увреждане се изисква да бъдем открити и честни. Голяма част от децата ще се чувстват по-добре, от разбирането на техните връстници, т. е. тяхното зрително ограничение. Необходима е проявата на деликатност и дискретност към децата опитвайки се да «скрият» или отричат своето зрително увреждане, а голяма част от тях изпитват неудобство да обсъждат пред останалите зрителните си проблеми.

Задължително е зрително затруднения ученик да се включи във всички дейности: физическо възпитание, компютърно обучение с цел ограмотяване, трудово обучение, домашни приложни занимания и др. Ресурсният или пътуващ учител използва методите и специалната екипировка или технически средства, помагайки за извършване на голяма част от дейностите прилагайки специални препоръки.

Често децата обичат да са в центъра на игрите (да бъдат капитан на отбор) – естествена проява във всяко дете. Насърчено по този начин, зрително затрудненото дете постепенно се състезава и заема лидерски позиции, като всички останали деца.

Зрително затрудненото дете не винаги може да забележи похвалите, които се отнасят за класа, както усмивката на одобрение или поощрение. Гласното насърчаване и потупването по гърба са успешни заместители на одобрение от страна на учителя. Включвайте зрително затрудненото дете в получаване на материали или нагледна информация, разбирайки по такъв начин своите специфични нужди, и начина на компенсиране в скоро време ще е част от обичайната атмосфера в класа.

Словесните знаци са необходими при повикване на ученика по име, не можейки да забележи гримаса, кимване или знак с ръка – не съзнавайки събитията, които се случват на известно разстояние. Необходимо е, да се осигури допълнително място за работа, на чина или помощно шкафче, за да се разположат специалните приспособления (по-обемисти брайлови или материали с уголемен шрифт, оптични средства, поставки за четене).

Запознавайки се със зрителното увреждане на своя съученик, учениците

се включват в теми за обсъждане използвайки уроците, преподавани в час. Например, урок по физика за светлината и оптиката е полезна тема за обсъждане. Не се изключват и часовете по здравно ограмотяване – поведението по отношение на уврежданията; в часовете по социална подготовка – информацията за обслужващите институции в съответния град и за дискриминацията спрямо инвалидите; по литература, книги от автори, които са със зрителни увреждания. Резултатът е, зрително затрудненото дете, запознато с голяма част от дадената информация да се почувства добре, искайки участие в урока. Не трябва да се прекалява с подчертаното внимание към зрителното увреждане довеждайки до различие от останалите в класа.

Начинът на възприемане на зрително затрудненото дете е положителен пример за класа, защото всички деца са чувствителни към критиките от страна на своите връстници. Насърчаването на зрително затруднения ученик да използва адаптивни технически средства е необходимо, когато има нужда и да отговаря на всякакви въпроси, които останалите могат да му задаат за тези уреди.

По принцип зрително затруднените деца предпочитат да не привличат вниманието към своето увреждане. Специалните технически средства и помощ ще използват от другите само когато би се наложило. Естесвено следва съобразяване с желанието на детето нуждаейки се от повече помощ или при възникване на някакъв проблем, вие можете да се обърнете към ресурсния или пътуващия учител, за да обсъдите този въпрос с него.

При доближаване на сляп ученик, съобщавайте името си и по такъв начин ще насърчите както децата така и възрастните, освен ако не ви познава добре. Сред тълпата гласовете не винаги могат да се разпознаят, а също така и при стресови ситуации. Игри с неразпознаване или отгатване при които се задават въпросите «Кой съм аз?» или »Разпознаваш моя глас нали?» не би трябвало да се допускат.

Не е изключено слепите деца или тези с дълбоки зрителни увреждания да проявят някои своеобразни стереотипни действия (маниеризми), например притискайки очите си с пръсти да се въртят или клатят, извършвайки необичайни или ритмични движения, поклащайки главата издавайки неуместни звуци. При такива случаи консултацията с ресурсния или пътуващия учител е необходима за насърчаване на правилното поведение за осъществяване на зрителния или прекия контакт.

Възлагането на същите задачи и тяхното изпълняване се изисква от зрително затруднените деца наравно с техните виждащи съученици, въпреки, че те могат да поискат помощни приспособления или намаляване на обема на възложената им работа поради ограничено време. Обемът на задачите, определеното за тях време и учебният материал за усвояване трябва да отговаря на

очакванията и за останалите ученици от вашия клас.

Стимулирането на зрително затрудненото дете към самостоятелност, справяйки се само или получавайки помощ за някои задачи е наложително да се възпитава на добро взаимодействие с връстниците си, както и за неговото самочувствие да дава и да отвърща на другите с помощ. Приликата на зрително затрудненото дете с останалите деца във вашия клас трябва да е максимално допусната.

Оказва се, че присъствието на зрително затрудненото дете им е спомогнало да се чувстват по-самоуверени и да са по-гъвкави при преподаването на учебния материал. Включването на зрително затрудненото дете в техния клас ги стимулира да обърнат по-голямо внимание в психологически план на всяко дете от класа.

С течение на училищната подготовка за повечето учители зрително затруднено дете вече е пълноправен член на класа и те трудно могат да си представят този клас без детето с увреждане.

Известно е, че зрително затруднените деца имат неадекватна представа за себе си, свързана с физическата страна за собственото си тяло и психологическа – включваща самооценката. Обикновено при тях се наблюдават две крайности – подценяване или надценяване на собствените си възможности, което е еднакво опасно: неуважение към себе си, недоверие в собствените сили, страх от трудностите и егоизъм, ниска критичност.

Пътищата предлагани за изграждане на адекватна представа за себе си са: натрупване на социален опит, борба с протекционизма, самооценка на фона на виждащите, правилно отношение към дефекта и готовност за посрещане на евентуални неуспехи.

Пред неимоверни трудности са изправени тифлопедагозите в работата си за коригиране на блайндизма. Тези навици са препятствие по пътя към социалното им приобщаване, тъй както обикновено отблъскват виждащите.

Димитричка Цветанова споделя, наблюденията от своята практика [37, с. 71], където едва част от учителите с блайндизми ги проявяват, когато стоят и просто няма какво да правят. А някои ги демонстрират, за да изразят по-силно емоционални форми, като проява на възторг или при по-трудна ситуация, при нервно напрежение.

Необходимо е много внимание и разбиране към този проблем, за да се помогне на слепите деца да преодолеят една от физиологичните бариери по пътя на тяхната социализация.

Един от най-важните аспекти на социалната адаптация на слепите деца е изграждане на представата за себе си и отношението към собствения дефект.

Корекционната програма за началния курс застъпва теми за изграждане на физическата представа за себе си и на елементарно равнище се тренира

въпросът за отношението към собствения дефект.

При по-големите ученици се работи за формиране на правилна самооценка и самоконтрол.

Неправилното формиране на представата за себе си, може да окаже пагубно влияние върху индивида. При неуспех, зрително затруднените юноши много по-бързо се обезсъчават и се сърдят на себе си. Една от най-благоприятните форми, пише Лидия Широкова [39, с. 87], която лесно и твърде успешно може да се използва за формиране на реалистична представа за себе си и отношението към собствения дефект, са груповите занятия. За тази цел се разработва специална програма, включваща общо 5 теми, които засягат различни аспекти на двата основни проблема. Средната възраст на групата е 15 години: 7 ученика от VII, VIII и IX клас, от които 6 – тотално слепи и 1 – частично виждащ.

Разискванията върху темата за отношението към чуждата помощ будят оживление и силни емоции, което е доказателство за актуалността на темата. Помощта оказана от съжаление решително се отхвърля. Отстъпването на място в автобуса на сляп човек се смята за обидно и досадно напомняне за зрителния дефект.

Един здрав, психически нормален сляп човек, е в състояние да се справи с всичко, което е във възможностите на запазените му сетива. Силно недоумение и раздразнение буди факта, че по време на екскурзии се предлагат безплатно стоки или услуги от «дълбоко състрадателни» търговци.

Някои деца са в състояние да окажат помощ на виждащи хора и са удовлетворени, когато установят контакт с тях на еднакво равнище.

Следователно, всеки човек в определени моменти се нуждае от помощ или информация и затова зрително затруднените деца не се стесняват да поискат такава, като предпочитат да я получат без да се унижава тяхното достойнство. Учителите стигат до становище, че опеката навън и вътре в училище е ненужна и вредна практика на някои граждани и педагози.

Разискванията по темата за влиянието на литературни герои за изграждане на реалистична самооценка се движат в стандартни рамки, тъй като зрително затруднените юноши в по-висока степен проявяват сетивни трудности. Причината е, че те не вникнат недостатъчно дълбоко в нравствено-естетическите проблеми на художествените произведения. По мнение на ученици, художествените произведения допринасят за възпитание на волята или се припокриват понякога с интимните им преживявания.

Голям интерес у учениците предизвиква въпросът за определяне тяхното място в специалното училище и между виждащите. Голяма част от зрително затруднените юноши все още не умеят да насочат реалистичен поглед към себе си. Свърх самочувствието е също толкова вредно, както и подценяването на собствените възможности. Първи сведения за своите физически качества,

учениците получават от своите родители, а по-късно от своите приятели в училище. Често съществуват нежелание за шофиране, пилотиране, изява във футбола, музикалното изкуство, техниката, и само едно частично виждащо момиче сподели своята мечта за независимост при движение. Повечето ученици предпочитат да не се заемат с нещо, което не е по силите им, а изживявайки огорчение от неуспеха, те никога вече не поемат риска да се опитат отново.

По мнение на Лидия Широкова [39, с. 90], това говори за определен реализъм и самокритичност, но рискът и новото все пак не бива да бъдат страх. С умножаване на знанията и уменията, нещо невъзможно днес, ще бъде възможно утре.

Реалистичната самооценка трябва да бъде стимул, а не бариера за възможностите.

Като естествено продължение на тази тема е следващият въпрос за отношението на зрително затруднените към виждащите.

Зрително затруднените деца споделят, че приемат виждащите с техните положителни и отрицателни страни на обикновени хора. Разказват за случаи на възхищение, разочарование и равнодушие към техни виждащи познати. Споделят радостта си от спечелени приятелства, благодарение на свои лични качества, които са впечатлили виждащите. Изразяват мнение, че интересите, интелектът и добродетелите не зависят от зрителния дефект, затова: и слепите, и виждащите трябва да се оценяват с една мярка. В желанието им за интеграция се промъква стремежът да докажат, че и те могат, знаят, творят.

Следователно, за да извоюва авторитет и да бъде приет като равен, всеки зрително затруднен трябва да стои над посредствеността, която при виждащите не се компенсира със зрението, но може да бъде и отмината, докато при тях ще бъде обяснена с липсата на зрение.

По мнение на Лидия Широкова [39, с. 92], такова отношение говори за едно добро и реално самочувствие, доказателство, че зрително затруднените деца, както и всички други психически нормални деца се стремят активно към разнообразно общуване.

Но общуването несъмнено поражда у зрящите интерес към зрителния дефект на техния приятел. Децата изразяват общо нежелание да разказват подробности за заболяването си, тъй като изпитват притеснение и неудобство. С удоволствие, обаче предпочитат да говорят за специалните начини на обучение, за помощите с техните средства, тъй като този аспект на проблема е свързан с техните успехи и така неудобната страна на въпроса се засенчва.

Дискусията има за цел да помогне на учениците да осъзнаят, че мълчанието по въпроса за зрителния дефект може да породи недоверие и да доведе до недоразумения в отношенията им с виждащите. Затова един по-кратък и точен разказ може да бъде полезен за поддържането на хармонични отношения.

Изграждането на реалистична самооценка е едно от най-важните условия за пълноценна социализация на зрително затруднените и тя трябва да се формира, колкото е възможно по-рано. Отношението към собствения дефект има психологическа стойност за зрително затруднените и изисква много такт и деликатност от страна на тифлопедагога. Груповите занятия повишават самооценката и в значителна степен съдействат за приобщаването към другите.

2.3 СРЕДСТВА ЗА ОБУЧЕНИЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЯ

Зрително затруднените деца се различават от другите по способността си да използват своето зрение. Две деца могат да имат еднаква острота на зрение, зрителни полета и други клинични измервания, но за изпълнението на едни и същи задачи едното дете може да използва останалите си сетива, а другото – да ги извършва чрез зрението си.

Друга важна страна във зрителното функциониране на детето, е видът на неговото зрително нарушение. При някои видове зрителни смущения, зрението може временно да варира и дори някои стабилни зрителни параметри могат временно да бъдат повлияни от такива фактори като осветеност, умора и емоционално състояние.

Настаняването на детето в образователна среда, която за него представлява най-малко ограничаваща среда, е позитивен подход, който се основава на установените специфични нужди на детето.

«Най-малко ограничаващата среда» е различна за всеки ученик и се променя в зависимост от способностите и уменията, които той придобива по време на училищното си развитие. За някои ученици най-малко ограничаващата среда може да се състои в това, училището да е в непосредствено съседство и да има редовни посещения на зрително затруднени деца от специализиран учител. За други ученици това може да е обикновено училище, в което получават помощно обслужване от учител от ресурсна стая и до което всеки ден отиват със специален автобус. А някои ученици могат да посещават училището-интернат за слепи и слабовиждащи деца през цялата им част от своето училищно обучение.

Когато в обикновен клас е включено зрително затруднено дете, случаят се разглежда внимателно. «Въпреки, че детето трябва да преодолява учебни и социални стресове, които често не се вземат под внимание от неувредените деца, то скоро се превръща в пълноправно участващ член на класа» – пише Ирис Торес и Ан. Л. Корн [36, с. 12].

Запознаването на зрително затрудненото дете с обстановката извън класната стая и училището е една от първите грижи на ресурсният или пътуващият учител. Детето с нарушение може да се научи да избягва препятствията,

които е възможно да причинят проблеми (като стълбища, външни игрища и слабо осветени места). Ресурсният или пътуващият учител е длъжен да запознае напълно сляпото или частично виждащото дете с класната стая и околните места, а също и неговото самостоятелно влизане или излизане от класната стая. Необходимостта от ползване на водач на зрително затрудненото дете е неговият самостоятелен избор. Зрително затрудненото дете трябва да бъде уведомено за всякакви промени в разположението на обзавеждането в класната стая.

Услугите на специален учител по ориентиране и мобилност може да се препоръча от ресурсният или пътуващ учител, съобразен с мнението на родителите и с всички, които участват в обучението на зрително затрудненото дете. Обучавайки се по такъв начин, децата използват всичките си сетива, определят и поддържат добро познаване на структурата на околната среда, придвижват се от едно място на друго безопасно, ефективно и самостоятелно.

Понятийното развитие на детето се дължи на уменията, на които се обучава и на самостоятелността при пътуване в автобус без помощта на придружител, овладявайки и самостоятелното пресичане на улицата. Той може да препоръча и други помощни средства за пътуване, като тактилни и звукови карти, компаси и електронни апарати за пътуване.

В процеса на работа, някои деца проявяват нужда само от няколко адаптивни материала, докато други изискват комбинация от няколко специални технически средства. Тези уреди обикновено се категоризират като оптични, не оптични и електронни.

Оптични средства

Оптичните средства се предписват от очен лекар. Те се състоят от една или повече лещи, използвани, за да увеличат или да променят определено зрително изображение.

Очила със специални функции:

- Бифокални, призматични, контактни лещи или др. комбинации могат да бъдат предписани на слабо виждащи деца за постоянно използване при определени дейности;

- Леко оцветени или тъмни лещи (очила) могат да се използват от дете, което е чувствително към светлината, както навън, така и вътре;

Лупи - ръчни или в рамка, се използват за увеличаване размера на изображението. Използват се при четене, писане и приложни занимания.

Малки телескопи – ръчни или монтирани в рамката на очилата, се използват за виждане на отдалечени предмети като черната дъска, по време на пътуване за разпознаване на автобуса и пътните знаци.

Неоптичните средства могат да бъдат или да не бъдат специално разра-

ботени за зрително затруднени деца и не трябва да бъдат предписани от офталмолог.

Поставки за книги. Използват се специално за хора със слабо зрение за намаляване умората от стоенето в определено положение, приближавайки обекта близо до очите на четящия.

Флумастери. Черните флумастери с различна големина са за предпочитане, тъй като буквите и таблиците са с по-голяма плътност. Маркерите в различни цветове също помагат за подчертаване на част от текста.

Цветни филтри. Цветните а може и само жълти филтри при поставяне върху страницата потъмняват текста и увеличават контраста на буквите спрямо листа.

Лампи. Допълнителното регулиране на интензивността на светлината за по-слабо или силно осветление е с предимство пред останалите лампи.

Учебници с уголемен шрифт. В днешно време много от учениците си служат с оптични средства за учебници с обикновен шрифт. Но някои деца се нуждаят от книги и материали с уголемен шрифт. Качеството, големината и вида на шрифта са важни за разчитането му. Разстоянието между буквите и редовете е от съществено значение.

Линирана хартия. По-плътните линии в различни формати се използват при хартия за чертане, широки нотни петолиния и др.

Маркери за хартия и матрици за четене. Използват се при трудно фокусиране на дадена дума или за проследяване на написан ред.

Слънчева козирка и други предпазни екрани. Неутрализиране на светлината се прилага на деца страдащи от фотофобия. Чувствителния ученик се поставя с гръб към прозореца в положение, което да не допуска отражения от гладки повърхности. Зрителният дискомфорт се намалява при поставяне на козирка или тъмна матова хартия върху чина.

Измервателни прибори. Замяната на стандартната линия, метъра и др. с по-големи размери, осигурени от ресурсния учител адаптира слабо виждащото дете в изпозването им.

Средства за подобряване на тактилното функциониране:

Брайл. Децата, които са с напълно намалени зрение и не могат да използват печатни материали за четене и писане, използват брайл.

Брайлова машина, плоча и шило за писане. Това е ръчна машина за писане състояща се от шест клавиша. Плочата е метална рамка с клетки, през които брайловите точки се нанасят релефно с бода на шилото. Те са лесно преносими в джоб или калъф.

Релефна дъска за чертане/рисуване. Релефна, гумирана дъска за чертане или рисуване, покрита с пластмасово фолио, върху която сляпото дете

рисувайки усеща как се получават релефните линии. Геометричните форми, изписаните букви или линиите на таблиците, трябва да бъдат с форма лесна за тактилно разбиране.

Кубаритмично табло. Дава възможност на детето да извършва математически операции използвайки стандартни брайлови знаци. Кубчетата с релефни брайлови знаци се напасват към вдлъбнатините на гофрираната повърхност. Обикновено се използва за формиране у зрително затруднени ученици от началните класове на понятия като «борса» и парична размяна. Днес се използват говорещите калкулатори или акабуса.

Абакус. Абакуса на Кранмер е уред, който се използва от зрително затруднени ученици, за да бъдат улеснени в математически изчисления.

Релефно-линирана хартия. Осигурява възможност на ученика да пише в реда или да чертае чрез поставяне на обозначения, или чрез продупчване на места за маркиране на определени точки.

Матрици и пособия за контрол при писане. Използват се предимно когато на слепите хора им се налага да поставят подписи. Изработени са от пластмаса, картон или метал, матриците и другите пособия за контрол при писане имат открити правоъгълни форми и чрез тях може да се пише друг текст в полето, което те очертават.

Брайлови измервателни прибори с релефни обозначения. Те са: брайлови часовници, линии и измервателни уреди. Ресурсният или пътуващ учител е длъжен да снабди децата с тези средства.

Специални маркери, създаващи релефни линии или точки. Маркерите се използват за модифициране на стандартни скали, измервателни прибори и др. предмети. Те трябва да бъдат малко на брой и прости, за да могат да бъдат индефицирани лесно.

Средства за подобряване на слуховото функциониране:

Касетофони. Прослушват се записи на текстове и други класни работи с цел да се направят съчинения или писмени задачи, както и за много други цели.

Говорещи книги и учебници. Предлагат се записани на касети учебници и разнообразие от художествена литература от Конгресната библиотека и нейните служби, а в България – Фонотеката на Съюза на слепите с регионалните си подразделения. Нарича се «електронна книга» – запис на словесен текст върху компакт диск и компютърни дискети.

Устройства за промяна на скоростта. Чрез тях, монтирани в американски касетофони, ученикът регулира темпото и стандарта на слушане.

Звуково спортно оборудване. Адаптиращото гимнастическо оборудване, съдържащо звънящи топки, звукови означения на вратите и др. се получава

след консултация с ресурсния или пътуващ учител.

Електронни средства:

Предназначени са за ученици включени в индивидуална програма за обучение на определен ученик.

Говорещи калкулатори. Изпълняват функцията да се огласява всяко въвеждане и всеки резултат, имащи капацитет за изпълняване на всички изчисления, които извършват не-адаптираните калкулатори. Снабдени са и със слушалки.

Оптакон (Оптично-Тактилен Преобразувател). Чрез това средство високо мотивираните ученици постигат големи успехи, тъй като обучението изисква трайна подготовка и практически упражнения, а също може да се чете от екран на компютър и от плоскочечатни материали. Той преобразува печатния текст в буквени конфигурации чрез използване на вибриращи електронни стимулатори, които се четат тактилно.

Система за увеличаване на мащаба чрез т. нар. «затворена телевизия». Увеличават се плоскочечатните материали на телевизионния екран по електронен път, променят контраста си (черен печат върху бял фон се вижда като бял печат върху черен фон), след контрастиране и осветяване. Използва се за четене на книги и карти с обикновен шрифт със силно увеличени размери, за изпълняване на писмени задачи, изпозвайки химикалка, молив или пишеща машина. От цветния екран слабовиждащия ученик се възползва от рисунките и цветните знаци, използвани в таблиците, картите и другите учебни материали.

Компютри. Те са разпространени във всички учебни заведения, като са оборудвани с подходящ софтуер за улесняване на зрително затруднени хора. Системите на APPLE и IBM съвместими компютърни програми са широко приложими в училищата, в университетите и на работните места. Следват някои хардуерни и програмни средства даващи достъп на зрително затруднените ученици до компютърния екран.

Демонстрации в клас:

Централно разположената дъска на една от стените в класната стая предоставя по-големи възможности за първия чин на средната редица. Отблясъкът на светлината може да затрудни или изцяло да попречи на четенето и в случая зрително затрудненото дете предпочита да седи с лице настрани от прозореца. Консултацията с ресурсния или пътуващ учител е необходима за други начини, чрез които може да се помогне на децата, ползващи телескопични средства, на тези с увреждания в зрителното поле или които имат специални нужди по отношение на осветлението, като например децата, страдащи от албинизъм.

Може да се възложи на някой от учениците (или зрително затруднен ученик да избере някой съученик) да напише записките си на индиго или да им направи фотокопие (на чертежи, схеми) и след това да ги даде на зрително затрудненото дете, прочитайки ги на глас да ги копира. За предпочитане е зрително затрудненото дете само да си записва. На зрително затрудненото дете трябва да се предоставя възможността то само да премества стола си или да отива до дъската, без да пречи на останалите ученици да виждат. Ресурсният или пътуващ учител може да увеличи шрифта на записките, да ги потъмни или транскрибира на брайл. Подходът е полезен в час по математика, когато за учениците е необходимо да следват указанията точно. Трябва, също така, на зрително затрудненото дете да се предоставя екземпляра с бележките на учителя, които са записани на дъската или книгата, от която те са взети, или да се прочетат на глас, по време на изписването на дъската. Зрително затрудненото дете е способно да си ги запише докато се диктува.

Отблясъците от стената, трябва да се избягват, тъй като водят до зрителна умора на учениците седящи с гръб към стената. Отблясъкът и пряката светлина ще бъде от полза не само на зрително затрудненото дете, но и за целия клас. На зрително затрудненото дете трябва да се позволява по време на демонстрация да сменя едната или другата страна. Участието на това дете в демонстрацията или в подаване на материали преди или след представянето, действа по-скоро адаптиращо и компенсиращо зрителното ограничение на детето, отколкото като специална привилегия. Затворената телевизия, ако разполагате с такава, е полезна, тъй като дава възможност за увеличаване полето на демонстрацията.

Карти и Таблици:

На зрително затрудненото дете може да се позволи да стои близо до настенните табла, сядайки на пода пред тях или отстрани до тях, без да пречи на другите деца да наблюдават. Може да се предложи копие от таблото или картата на чина пред детето. По-сложните карти или схеми трябва да бъдат опростени от ресурсния или пътуващ учител. Те трябва да са с уголемени изображения или приспособени по друг начин. Релефните или «звуковите» карти (представляващи запис на описания) могат да бъдат използвани при слепите деца.

Рехабилитация по Д-р Херман Гресниг

Факт е това, което обединява хората с увредено зрение, че всички имат сериозен проблем със зрението, изразявайки се в слепота или в разнообразни форми на зрителна увреда, спадащи към класацията на слабо виждащите.

Ще изброим няколко основни понятия:

Недостатъчност, увреда (Impairment)

Това е загуба или абнормност на анатомичната структура или на психологическата цялост или в психичните функции. Недостатъчността предизвиква едно или няколко нарушения: напр. В сензомоториката, в локомоцията, в комуникацията, в ежедневните умения и навици, в свободното време и др.

Нарушение (Disability)

Рестрикция или липса на способността да се осъществява дейност по начин или в степен, считаща се за нормална за всеки индивид (определена роля играят възрастта, пола и социокултурните особености). Индивид със задръжка се определя този, който има едно или повече увреждания и със съответните нарушения.

Затруднение (Handicap)

Пречка за даден индивид, ограничаваща и възпрепятстваща реализацията на роля или функция. За да се проведе правилно лечение (рехабилитация) е необходимо да се прави точно разграничение между тези три понятия.

Правилната дефиниция за понятието рехабилитация е определена от СЗО, която означава – комбинирано и едновременно използване на медицински, социални, педагогически и професионални мерки, подпомагащи увредения индивид да постигне оптимално функциониране в обществото.

Например, ако имаме заболяване *ритинитис пигментоза*, водещо до следните увреди: тунелно зрение и лошо виждане в здрач, което води до следните нарушения – трудности в локомоцията и в комуникацията, бавни четивни възможности и проблеми при подражанието. Този индивид е със сериозни задръжки, водещи го до неизгодна позиция – в мобилността, в социалните взаимодействия и в икономическия статус.

Целта на рехабилитацията е да облекчи различните по сила увреди, нарушения и задръжки:

- да компенсира или редуцира до минимум последствията от зрителния дефект: използване на оптични средства и подходящо осветление в училище, в дома или на работното място.
- редуциране на нарушенията - усвояване използването на бял бастун
- смекчаване на задръжката - чрез разговор свързан с проблемите в ежедневието.

В сложния процес на рехабилитация участват различни специалисти, институции и организации. Това са експерти в областта на офталмологията, психолози и педагози, специалисти по ориентиране и мобилност, по зрително

подпомагане, по полезни умения, по професионална подготовка и т. н. Взаимната връзка между тях води до допълване водещо до прозрения и идеи, надхвърлящи границата до индивидуалния опит. В името на постигането на рехабилитационните цели, различните дисциплини работят съвместно, според професионалните си възможности.

Основната същност на рехабилитацията е да предотвратява, замества, редуцира, приспособява или компенсират в максимална степен трудностите, които съществуват за индивида в обществото с помощта на съчетани и съгласувани мерки. По такъв начин става едно насочване само върху зрително затруднения индивид, а също така и върху неговото социално обкръжение (родители, учители, колеги, семейство) и физическа среда (адаптация, осветление и специални помощни средства, и екипировка).

При установено зрително увреждане следва да се направи мултидисциплинарно изследване, при което информацията от следните науки са от решаващо значение:

- офталмологичен преглед за установяване характера и същността на зрителната увреда;
- психологична оценка от влиянието на нарушението върху психичното функциониране на личността;
- социално описание на функционирането на индивида в принадлежащата семейна среда.

След мултидисциплинарната оценка се изготвя план за по-нататъшна работа – рехабилитационен план, а именно:

- откриване на нарушението;
- първи контакти със специалисти;
- определяне на диагноза на базата на проведеното оценяване;
- провеждане на лечение/ рехабилитация;

Рехабилитацията е насочена към детското израстване и развитие, а също така и към неговото израстване.

Помощта на родителите на зрително затрудненото дете е необходима при редица педагогически проблеми. Те трябва да се справят не само с факта, че имат зрително затруднено дете, а и с чувството за безпомощност, незнаейки идеалния начин за възпитанието му.

Диагностиката и рехабилитацията при зрително затруднените деца и юноши включва три основни неща:

- ДЕТЕТО
- РОДИТЕЛИТЕ
- ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО «РОДИТЕЛ-ДЕТЕ»

Диагностиката на тези деца включва изследвания на части от зрителната система, довеждайки до резултат от самото зрително нарушение или да го съпътстват.

Диагностиката предоставя на родителите списък от проблеми, които те могат да срещнат при отглеждане на сляпо дете: връзката с детето, способността им да го стимулират да използва оптимално своето остатъчно зрение.

За пълноценно отглеждане и общуване с децата за тяхното оптимално развитие лечението трябва да бъде насочено едновременно към увреждането и нарушенията им, а също и към взимоотношенията дете-родител .

Рехабилитацията се характеризира с интердисциплинарно коопериране.

Предложените мерки на специалистите се обобщават и интегрират за постигане на индивидуални и групови цели.

Най-важните дисциплини са:

- Офталмология и оптометрия
- Психология и педагогика
- Социална работа
- Терапевтични занимания
- Инструкции по мобилност
- Физиотерапия
- Логопедия

Определената дисциплина участва с по-голям или с по-малък принос в зависимост от вида на увреждане.

Учителите на зрително затруднените деца и юноши трябва да бъдат наясно с точното състояние на зрителния анализатор, използвайки адекватни методи в процеса на обучение, поддържайки тесен контакт със специалистите от посочените области.

За сензомоторните умения, мобилността, ежедневните умения и навици и дейностите в свободното време терапевтичните занимания играят важна роля. Учителят трябва да включва занимания по тези умения в учебната програма или да поддържа връзка с тези, отговарящи за гореспоменатите умения.

Информацията, включваща резултата от експертните оценки от различните дисциплини довежда до адекватна среда на обучение и живот на зрително затруднените.

Учителите изпълняват централна и координираща роля в този процес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Един от най-важните критерии за зрелостта и хуманизма на едно общество е отношението му към децата с различни увреждания и към възрастните инвалиди. Още от древността обществото търси отговор на два много важни въпроса, свързани с отглеждането и възпитанието на децата с увреждания: на какво да бъдат научени тези деца и как те да бъдат приети от другите хора.

Изминат е много труден път, по който хуманизмът многократно се е сблъсквал с унижителното съжаление, отхвърляне, безразличие и демагогия, когато става на въпрос за деца с увреждания, за да се достигне до най-съвременното схващане, че тези деца са както всички останали, независимо от особеностите в тяхното развитие и специфичните им нужди в обучението.

През последните двадесет години се осъществява децентрализация на специалното обучение. Въвеждат се нови форми като интегрирано и включено обучение. При *интегрираното обучение* в масовите детски градини и училища се организират групи и паралелки от деца със специални нужди. С тях работят специалисти и се съблюдава учебния план и програми на съответните специални училища. При *включеното обучение* децата със специални нужди се обучават в групите и класовете за здрави деца. С тях работят учители от масовото училище по стандартните учебни планове и учебници. Специализирана помощ се получава от ресурсни учители-специалисти, които или посещават домовете на децата, или работят в центрове за рехабилитация на различни видове увреждания, които се посещават от децата.

Хуманното отношение към децата с увреждания не е административна наредба, а повик на сърцето на тези, които са призвани да ги обучават. Професионалистите знаят, че хуманизъм не означава сълзлива сантименталност в отношението към детето, а голяма любов и истинска човешка загриженост.

Всички деца, независимо какви са те, трябва да имат равни стартови възможности и шансове за свободен достъп до обществения живот.

Преди всичко, това означава обучение на зрително затруднени деца в най-малко ограничаваща околна среда, с цел те да бъдат подготвени за активно участие в живота на обществото. Същевременно обществото е длъжно в максимална степен да се стреми към премахване на бариерите, затрудняващи участието на тези деца и възрастните инвалиди в социалния живот. Има три вида бариери. *Социалните* ограничават достъпа до информация и физическия достъп до околната среда, *икономическите* касаят финансирането на специалното образование и данъчните преференции, а *културните* — затрудняват достъпа до определени експонати в музеи и изложби, до масмедииите,

библиотечните улеснения и т.н.

Обществената подкрепа в образованието и живота на зрително затруднени деца и възрастните инвалиди има решаващо значение за тяхната реализация като личности и професионалисти. Неправилно е мнението, че държавата трябва да се грижи за всичко, включително и за проблемите на инвалидите, а обществото да играе ролята на пасивен наблюдател. Напротив, сериозните успехи в образованието и развитието на децата с увреждания в развитите държави се дължат особено на силната обществена подкрепа. За целта, в нашата страна, обществото трябва да бъде добре информирано за специфичните проблеми на децата със специални нужди и на възрастните инвалиди, а това се осъществява главно чрез масмедиите. Необходимо е и наличие на система от обществени ресурси, изградени върху дейността на доброволни обществени организации. В България вече са изградени и активно функционират фондации, които набират и отделят и средства за ефективното подпомагане обучението на различни групи деца с увреждания, включително и на зрително затруднените деца.

От голямо значение е равнището на жизнения стандарт на едно общество. То определя възможностите на обществото за финасова подкрепа на мероприятията за подпомагане, като набиране на средства чрез дарения и други форми, за изграждането на материални и финасови бази за развитие и реализация на децата със специални нужди, но в основата на цялостната обществена подкрепа все пак си остава преди всичко хуманизмът, като основен градивен елемент на човешките взаимоотношения.

«Основна и най-важна цел на обучението и образованието на всички деца, а също и на зрително затруднените, е подготвянето им за един самостоятелен и независим живот в обществото»

д-р Херман Гресниг

ЛИТЕРАТУРА

1. Ачимович, Р., Ролята на училището в социалната комуникация и социализация на слепите, В., 1995
2. Байчева, М., Кукленият театър като средство за развитие на социалните умения у ЗЗД, В., 1995
3. Бъчварова, Ж., Генова, Т., Обучението по физика и химия – фактор за приспособяване към околната действителност, С., 1995
4. Витанова, Д., Подготовка за приобщаване в трудовия колектив, В., 1995
5. Выготский, Л., Основы дефектологии, Собрание сочинения, том 5, изд. Педагогика, Москва
6. Даскалова, В., Социалната реализация на слабовиждащите, В., 1995
7. Денев, Д., Основи на рехабилитационната педагогика, ВПИ-Благоевград, 1979
8. Добрев, З., Умствено изостанали деца, София, 1995
9. Добрев, З., Иванов, В., Компенсация при сляпоглухите, София, 1994
10. Закон за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите, Държавен вестник, бр. 112, 1995
11. Иванов, В., Добрев, З., Необикновена съдба, ССБ, София, 1989
12. Йонсон, Т., Нови стратегии в образованието на децата със специални педагогически нужди, Социализация на децата с нарушения – регионален симпозиум за страните от източна и югоизточна Европа, UNESCO, София, 1994
13. Карагъзов, И., Гърбачева, А., Основи на дефектологията, изд. Абагар, В. Търново, 1995
14. Келър, Хелън, Историята на моя живот, изд. Веда Словена ЖГ, С., 1995
15. Коттору, Д., Развитие на мимиката и жеста у ЗЗД, В., 1995
16. Кожухаров, С., Социални аспекти на обучението по мобилност, В., 1995
17. Матанова, В., Значението на базисните психологически знания за обучението на логопеди, сб. Подготовка и квалификация на педагогически кадри с висше образование, 10 год., Факултет за начална и предучилищна педагогика, СУ «Климент Охридски», С., 1994
18. Меркел, Р., Семейното възпитание на ЗЗД и консултациите за родители към съюза на слепите и слабовиждащите в Германия, В., 1995
19. Мутафов, Ст., Петров, И., Соматопедия, Университетско издателство, СУ «Кл. Охридски», С., 1994
20. Николова, Д., Христова, К., Подготовка за самостоятелност чрез обучението по математика, В., 1995
21. Пиръов, Г., Детска психология, 4-то преработено издание, Наука и изкуство, С., 1967
22. Радулов, В., Линейните слухови програми по български език в училищата за слепи, сп. Народна просвета, кн. 7, 1978
23. Радулов, В., Елена Келер, сп. Народна просвета, кн. 12, 1978
24. Радулов, В., Методично ръководство по корекция в началния курс на училища за слепи, МНП, С., 1980
25. Радулов, В., Луи Брайл – създателят на релефно-точковото писмо, сп. Народна просвета, бр. 11, 1989

26. Радулов, В., Двупосочна улица, сп. Семейство и училище, юли 1989
27. Радулов, В., Десет години интегрирано обучение на зрително затруднени деца в България, сп. Обучение и рехабилитация на зрително затруднените, бр. 3-4, 1997
28. Радулов, В., Интегрирано обучение и специализирани училища, изд. Аксиос, Шумен, 1995
29. Радулов, В., Петров, П., Павлова, Н., Занятията по корекция в средния курс на училищата за зрително затруднени, Методическо ръководство, МНП, С., 1983
30. Радулов, В., Балтаджијева, А., Мушкова, Ст., Куртев, И., Рехабилитационният процес и НТР. Известна на НИИО, Книга 33., т. 1, С., 1987
31. Радулов, В., Цветкова, М., Съвременни подходи за възпитание на зрително труднени деца, сп. Предучилищно възпитание, бр. 4, 1993
32. Радулов, В., Приложение на програмираното обучение в училището за слепи, сп. Народна просвета, кн. 11, 1977
33. Рангелова, Ц., Доклад на тема: Отклонение на приходящите деца от подготвителния клас към специалното училище, В., 1995
34. Славкова, И., Развитие на взаимодействието у ЗЗД в детската градина, В., 1995
35. Станчева, Е., Музикално-драматичните умения като средство за социализация на ЗЗД, В., 1995
36. Торес, И., Корн, Ан., Когато във вашия клас има ЗЗД, С., 1999
37. Цветанова, Д., Работа за коригиране на блайндизма, В., 1995
38. Червенкова, С., Усвояване на икономически познания в естествена трудова среда, В., 1995
39. Широкова, Л., Развитие на представите за себе си и отношение към собствения дефект, В., 1995
40. Щайн, В., Обучение в подготовка за живота, В., 1995